

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПРАВА
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Політична соціалізація та її вплив на формування політичної
культури молоді**

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 052 Політологія

Спеціалізація: _____

Освітня програма: ОПП Політологія

Шифр роботи: _____

Виконала студентка 4 курсу, група ПОЛ-20-1 В.О Чабаненко

Підпис

Ініціали, прізвище

Керівник: д. пс. н, доц. О. А Посвістак

Науковий ступінь, звання

Підпис

Ініціали, прізвище

Нормоконтролер: _____

Підпис

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри міжнародної
комунікації та політології

О.А Посвістак

Підпис

Ініціали, прізвище

Дата

Хмельницький 2024

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародної
комунікації та політології

О.О. Заславська

«__» червня 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Чабаненко Владислави Олександрівни

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Політична соціалізація та її вплив на
формування політичної культури молоді»

Керівник кваліфікаційної роботи: Посвістак Олеся Анатоліївна, докторка
психологічних наук, професорка кафедри міжнародної комунікації та
політології

Затверджено наказом ректора університету від _____ 2024 р. № _____

2. Робота була подана студентом на кафедру 2 червня 2024 р.

3 Вихідні дані до роботи: _____

4 Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

5. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Ініціали, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата
1	О.А. Посвістак, д. пс. н., доц.	
2	О.А. Посвістак, д. пс. н., доц.	
3	О.А. Посвістак, д. пс. н., доц.	
4	О.А. Посвістак, д. пс. н., доц.	
5	О.А. Посвістак, д. пс. н., доц.	

6. Дата видачі завдання _____

ПЛАН КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Політична культура: Теоретичні підходи та концепції

1.2. Поняття політичної соціалізації та її етапи. Механізми політичної соціалізації

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

2.1. Історичний екскурс: еволюція політичної соціалізації молоді в Україні

2.2. Сучасний стан політичної соціалізації молоді в Україні: Особливості політичного навчання та виховання молоді

2.3. Агенти політичної соціалізації

2.4. Вплив пандемії COVID-19 на політичну соціалізацію молоді

2.5 Вплив повномасштабного вторгнення Росії в Україну на політичну соціалізацію молоді

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

3.1. Формування політичних цінностей та орієнтацій молоді

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Визначення теми, об'єкта і предмета даного дослідження, постановка мети і завдань.	15 лютого 2024 р.	виконано
2	Визначення теоретичних та інших засад. З'ясування актуальності теми.	1 березня 2024 р.	виконано
3	Оформлення вступу.	12 березня 2024 р.	виконано
4	Оформлення I розділу.	20 березня 2024 р.	виконано
5	Оформлення II розділу.	5 квітня 2023 р.	виконано
6	Оформлення III розділу.	21 травня 2023 р.	виконано
7	Оформлення висновків.	31 травня 2024 р.	виконано
8	Перше завершення роботи.	2 червня 2023 р.	виконано
9	Оформлення роботи згідно методичних рекомендацій.	11 червня 2024 р.	виконано
10	Попередній (пробний) захист кваліфікаційної роботи.	12 червня 2024 р.	захищено
11	Захист кваліфікаційної роботи (згідно з графіком)	24 червня 2024 р.	захищено

Студент

_____ **В.О. Чабаненко**

Підпис

Ініціали, прізвище

Керівник роботи

_____ **О.А. Посвістак**

Підпис

Ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної роботи: **«Політична соціалізація та її вплив на формування політичної культури молоді»**

Кваліфікаційна робота містить вступ, 3 розділи, 8 підрозділів усього, висновки та списки використаних джерел.

Ключові слова: політична соціалізація, молодь, політична культура, агенти соціалізація, політична участь, вплив.

Об'єкт дослідження: вплив на політичну соціалізацію молоді.

Предмет дослідження: процеси політичної соціалізації молоді в Україні, їх особливості та чинники впливу.

Мета роботи: аналіз процесу політичної соціалізації молоді та його впливу на формування політичної культури. Дослідження буде зосереджено на різних аспектах політичної соціалізації, включаючи вплив освіти, засобів масової інформації, російсько-української війни та інших факторів на політичні уподобання та діяльність молодих людей.

Методи дослідження: теоретичні дослідження, емпіричні методи, статистичні методи.

По результатам дослідження було розглянуто, опитування які вказують на ціннісні орієнтації молоді, їхню політичну участь, їхнє відношення до сфери політичного життя, виокремлення політичної культури. Було виокремлено агентів політичної соціалізації та механізми політичної соціалізації, який вплив вони несуть. Політична соціалізація молоді - це надзвичайно важливий процес. Він забезпечує засвоєння молоддю демократичних цінностей, політичних знань та навичок, необхідних для повноцінної участі в суспільно-політичному житті. Це сприяє становленню активної громадянської позиції.

Покращення політичної соціалізації молоді є запорукою підвищення загального рівня політичної культури суспільства. Молодь як потенційний суб'єкт майбутніх змін забезпечує кращі передумови для розвитку демократії.

Результати можуть бути використані органами влади для розробки ефективної програми активізації участі молоді в політичному житті.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Політична культура: Теоретичні підходи та концепції.....	10
1.2. Поняття політичної соціалізації та її етапи. Механізми політичної соціалізації.....	16
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	27
2.1. Історичний екскурс: еволюція політичної соціалізації молоді в Україні.....	27
2.2. Сучасний стан політичної соціалізації молоді в Україні: Особливості політичного навчання та виховання молоді.....	36
2.3. Агенти політичної соціалізації.....	48
2.4. Вплив пандемії COVID-19 на політичну соціалізацію молоді.....	54
2.5 Вплив повномасштабного вторгнення Росії в Україну на політичну соціалізацію молоді.....	59
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	66
3.1. Формування політичних цінностей та орієнтацій молоді.....	66
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві питання політичної соціалізації молоді та формування політичної культури набуло особливої актуальності у зв'язку зі стрімкою зміною політичної ситуації, технологічним розвитком та соціокультурними трансформаціями. Молодь є важливим суб'єктом політичного життя, і від її активності та участі залежить майбутнє країни.

Політична соціалізація - процес, за допомогою якого індивіди засвоюють політичні цінності, переконання та уявлення про політичну систему суспільства - стає важливим фактором формування політичної культури молоді. Цей процес відбувається різними шляхами, включаючи сім'ю, освіту, засоби масової інформації та інші соціальні впливи. Розуміння впливу політичної соціалізації на політичну культуру молоді, може допомогти розробити стратегії залучення її до громадянського і політичного життя. В умовах зростаючих політичних, економічних та соціальних проблем важливо залучати молодь до громадського життя та політичної діяльності.

Політична ситуація в Україні зумовлена не простими викликами та впливом різноманітних чинників на політичні процеси. Один із ключових факторів, який варто розглянути - це політична соціалізація та її вплив на формування політичної культури молоді. Повномасштабна російсько-українська війна значно вплинула на політичну соціалізацію. Важливо зрозуміти, який саме це вплив, які

його можливі наслідки та як мінімізувати негативний вплив. Сучасні політичні процеси та зміни, такі як технологічний прогрес та криза демократії, підтверджують розуміння актуальності питання політичної соціалізації молоді та її впливу на політичну культуру молоді. Розуміння цих нових трансформацій і розуміння їх наслідків допоможе суспільству пройти адаптацію до нових процесів та зберегти стабільність. Молодь є важливим учасником сучасної політичної системи. Їхні цінності, ідеї, настанови та участь у політичному процесу формують майбутнє бачення суспільства в країні. Розуміння факторів політичної соціалізації може сприяти формуванню активної громадянської позиції молодих людей та розширенню їхньої участі у політичних процесах. Розуміння та аналіз впливу політичної соціалізації на формування політичних переконань і поглядів може допомогти у боротьбі з радикалізацією молоді та запобіганні політичному екстремізму.

Метою дослідження є аналіз процесу політичної соціалізації молоді та його впливу на формування політичної культури. Дослідження буде зосереджено на різних аспектах політичної соціалізації, включаючи вплив освіти, засобів масової інформації, російсько-української війни та інших факторів на політичні уподобання та діяльність молодих людей.

Об'єкт дослідження: політична соціалізація молоді

Предмет дослідження: дослідження впливу політичної соціалізації на формування політичної культури молоді в Україні, включаючи їхні політичні переконання, цінності, сприйняття та участь у політичному процесі.

Апробація дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Політична культура: теоретичні підходи та концепції

Вперше в обіг ввів термін “політична культура” німецький філософ І.Гердер (XVIII ст.). Він вважав, що структурні елементи політичної культури це наука, мова, мистецтво, матеріальні предмети і ремесло [1].

У 1950-1960-х роках американські вчені Г. Алмонд та С. Верба започаткували традицію вивчення політичної культури, на той час вони спиралися на вже розвинуті поведінкові дослідження, та звернули увагу на моделі політичної орієнтації. Після цього були запропоновані інші різні визначення вищевказаного явища (Л. Даймонда, Д. Дівайна, Л. Дітмера, Л. Пая, Н. Петро, А. Рештера, У. Розенбаума, Е. Шиллза та ін.), в цілому можна навести до ціннісних і психологічних цінностей і виключно поведінкові аспекти політичної діяльності. У своїй науковій роботі “Порівняльний аналіз політичних систем”(1956) Г. Алмонд політичну культуру пояснює як “шаблон орієнтації на політичну дію”, зображує особливості політичного устрою системи. Походження цієї тези можна простежити в “Структурі соціальної сфери” Т. Парсонса (1937). У даному дослідженні простежується намагання вийти за рамки утилітарних і позитивістських концепцій соціальних явищ і підійти до людської діяльності як

на базову основу з її подвоєною обумовленістю [2]. Т. Парсонс дійшов висновку про наявність двох типів орієнтацій, пов'язаних зі структурою організаційного механізму дії: мотивації та ціннісних орієнтацій (відповідно внутрішнього та зовнішнього детермінізму). Але крім загальних визначень, кожен із напрямків має також інші структурно-функціональні властивості. Включаючи, своєрідність мотиваційної спрямованості виражається в спроможності індивіда відрізнити фізичне та соціальне середовище, деякі об'єкти ототожнювати їх як задоволення потреб, проведення порівняльної оцінки і вибору[3]. Інша частина - ціннісний компонент виступає у формі спрямованості індивіда на реакції інших індивідів, детермінованих переконаннями, принципами і моделями поведінки, зумовлені зовнішніми стимулами.

У такий спосіб, Г. Алмонд, орієнтуючись на теоретичну позицію Т. Парсонса, створює визначення поняття “політична культура”, яке він одночасно визначає як вибір між суб'єктивними позиціями та індивідуальними орієнтаціями, що в свою чергу полягає на базу політичних дій і надає їм сенс. Такі особистісні орієнтації поєднують багато факторів: а) пізнавальний - правдиве чи неправильне уявлення про політичну структуру та ідеї; б) емоційний - зацікавленість, відчуття зв'язку або протидії стосовно політичних об'єктів; в) оцінювальний - оцінка індивідом політичних дій та явищ з використанням певних стандартів. Вивчаючи ці явища, особливу увагу слід звернути на тлумачення політичної культури як формування суб'єктивного порядку, себто такого, що належить до сфери свідомості. В даному контексті дослідження політичної культури треба акцентувати увагу на різних моделях політичних орієнтацій, включаючи:

1) Орієнтації щодо державних інститутів, такі як оцінка політичного режиму, владних органів, норм та політичних діячів.

2) Орієнтації щодо “інших” у політичній системі, включаючи питання ідентичності та узгодження основних “правил гри”.

3) Орієнтації щодо власної діяльності, такі як реалізовані та потенційні взаємодії у політичній системі [1].

В сучасних дослідженнях у галузі суспільних наук, за висновками Г. Алмонда та С. Верби в їх роботі “Громадянська культура”, виділяють три типи політичної культури: 1) “парокіальну або патріархальну”, яка характеризується політично неосвіченим населенням і повністю відокремленим від неї. 2) “підданська”, що виокремлюється пасивною і неактивною політичною поведінкою та ексклюзивною орієнтацією на домінуючі цінності. 3) “раціонально-активістську або партисипаторну”, яка характеризується активною політичною участі суб’єктів в політичній системі [1].

Таким чином, політична культура - це історично зумовлені ціннісні орієнтації, моделі поведінки, ідеї, переконання і які є відносно постійними в політичному житті індивідів. Себто унікальний набуток того чи іншого суспільства, який відображений в законотворчості, звичаях і традиціях.

Фактично, Г. Алмонд і С. Верба вивчали поняття “політична культура” у тісному зв’язку з соціально-політичними процесами та залученням суб’єкта в політичну систему. Зокрема, до більш активних і позитивних концепцій вони дослідили більш прийнятну концепцію “громадянської політичної культури”. Ця культура об’єднує елементи культури участі, але також містить риси культури “парфянина” та “підданого”. Представники цього культурного комплексу розуміють політичну участь і вважають її знаковою, але, як правило, не беруть в ній участь. На думку авторів, для таких індивідів політична участь “ не є основним джерелом задоволення та хвилювання, і також не є діяльністю у вільний час”[4]. Проте, автори стверджують, що в цій ситуації немає загрози демократичному суспільству, якщо громадяни вірять у свою можливість втрутитись в політичне життя, якщо це буде необхідно [3].

У процесі дослідження та формування теорії політичної культури можна виокремити декілька етапів.

Перший етап, відомий як “об’єктивний”, відбувається у межах структурного функціоналізму, який запропонував Т. Парсонс. На цьому етапі цінності розглядаються як вищі принципи, що забезпечують згоду в суспільстві та малих групах. Цінності розглядаються як об’єктивні та досліджуються з орієнтацією на

підтримку нормального функціонування системи. Д. Істон, розглядає політичну культуру як сукупність уявлень і вірувань, які чітко визначають політичні дії.

Представники другого етапу, відомого як “суб’єктивний” або “психологічний” (Г. Алмонд і С. Верба), розглядають політичну культуру як систему політичних орієнтацій і переконань, що характерні для конкретної особистості. Ці орієнтації можуть не збігатися з поглядами більшості суспільства і навіть протирічити існуючому політичному порядку. Головне в тому, що вони є відображенням в індивідуальній свідомості.

В кінці 80-х і на початку 90-х років ХХ століття стався третій етап, під час якого в інтерпретації політичної культури сформувалися два основні підходи. Один з них обмежує це явище сферою психічного, тоді як інший, крім моделей політичної свідомості, також враховує “зразки” політичної поведінки людей.

Дослідження політичної культури продовжується на основі синтезу об’єктивного аналізу системи цінностей та вивчення особистісних цінностей.

У своїй роботі “Порівняльні політичні системи”, опублікованій у 1956 році, Г. Алмонд вперше висловив концепцію, що кожна політична система має свій унікальний зразок політичної активності, який відображається в політичній культурі. В подальших дослідженнях разом з С. Вербою вони розширили цю ідею, визначивши “політичну культуру” як сукупність політичних уподобань, включаючи ставлення до політичної системи та її складових, а також усвідомлення власної ролі в цій системі. Вчені підкреслюють, що аналіз політичної культури включає вивчення того, як політична система внутрішньо відтворюється у свідомості, почуттях, та оцінках її членів. Це означає що політична культура суспільства проявляється у знаннях, уявленнях, цінностях і нормах, які впливають на поведінку громадян у політичному процесі [5, 122].

Політична культура також може відображати різноманітні аспекти політичної діяльності, такі як ступінь довіри до влади, відношення до політичних інститутів, такі як ступінь довіри до влади, відношення до політичних інститутів, ставлення до громадянських прав і обов’язків і обов’язків. Таким чином, вивчення

політичної культури дозволяє краще зрозуміти динаміку та особливості політичного життя суспільства.

4) У роботі Г. Алмонда, “загальна політична система” розглядається як об’єкт політичної орієнтації, що включає унікальні особливості (наприклад, бюрократія, виконавчі або законодавчі органи), представники того чи іншого стану (законодавці, монархи, адміністратори), конкретні політичні події, виконання рішень і особисте “Я”. Однак, ця теорія має кілька прогалин, серед яких можна виділити наступні:

1. Такий підхід дозволяє виявити лише певні аспекти політичної культури, оскільки обмежується лише орієнтаціями, не звертаючи уваги на діяльнісний елемент. Останній визначається позицією окремої особи або соціальної групи в системі об’єктивних зв’язків у соціумі, а також їх світоглядом і соціально-політичними поглядами.

2. Також залишається незрозумілим питання за ціннісні характеристики орієнтацій, які є частиною політичної культури. Це означає, що неясно, чи включаються до культури лише “позитивні” цінності чи також “негативні”.

Не беручи до уваги деякі прогалини, концепція Г. Алмонда отримала широке визнання на Заході, зокрема у роботах С. Верби, Л. Пая, С. Хантінгтона, Д. Елазара, Д. Дівайна та інших вчених які розробляли концепцію політичної культури, здебільшого з “орієнтаційного” аспекту.

До прикладу, Л. Пай описував політичну культуру як комплекс переконань, настанов і почуттів, що організовують і надають значення в політичному процесі, та становить собою головні гіпотези і правила, які керують поведінковою сферою в політичній системі. Вона охоплює як політичні ідеали, так і теперешні норми управління. Л. Пай асоціює політичну культуру такими поняттями як політична ідеологія, національна політична психологія і національний характер та основні цінності народу [5]. Д. Алмонд і Д. Пауелл у своїй роботі ототожнюють політичну культуру як комплекс індивідуальних орієнтацій і настанов учасників конкретної системи, розглядаючи її як суб’єктивну галузь, що є суттю політичних дій [6].

Згідно з Л. Дитмером, у політичній культурі є елементи що належать “культурі” і не можуть бути лише обмежені “політичною структурою” або “політичною психологією”. Головним базисом політичної культури є символи, через які люди виражають свої почуття і цінності. Таким чином, політична культура може бути розглянута як система політичних символів, яка включає семантичний аналіз змісту цих символів. Ця система також вписується в більш широку систему політичної комунікації [6].

Є. Вятр і Д. Пол стверджують що наряд з “зразками” політичної свідомості до політичної культури слід включати також “зразки” політичної поведінки. Це означає, що не всі аспекти людської діяльності контролюються свідомістю, і отже, не всі моделі поведінки можна пояснити моделями свідомістю. Р. Такер також висловив схожу позицію, стверджуючи, що культура - це звичний спосіб життя суспільства, який охоплює як задовільні способи мислення і погляди, так і задовільні моделі поведінки. Політична культура включає ті елементи культури, які стосуються управління і політики [7].

Після аналізу різних підходів до розуміння політичної культури можна виділити три основні групи:

1. Політична культура розглядається як внутрішня сфера, що є основою для політичної діяльності, включаючи орієнтації, систему цінностей, символи, традиції та настанови, що впливають на політичну поведінку громадян.

2. Політична культура, насамперед, розглядається як сполучення політичної свідомості і поведінки, які включають пізнавальний, емоційний, оцінювальний та поведінковий складники. Політична культура являється зразком духовно-практичної діяльності, включаючи реалізацію політичних знань, цінностей та моделей поведінки.

3. Політична культура включає політичну свідомість, поведінку та діяльність політичних інститутів. На груповому та індивідуальному рівнях вона представляє собою єдність політичної свідомості і поведінки, а на соціальному рівні додається функціонуванням політичних інститутів, що являють собою політичну систему суспільства.

Таким чином, політична культура визначається як система зумовлених, відносно стабільних і характерних (“зразкових”) орієнтацій, переконань, оцінок та почуттів, і таким же чином моделей поведінки індивідів і груп. Це також включає модель діяльності суб’єктів політичного життя, зразки функціонування політичних інститутів і системи, які вони створюють.

1.2. Поняття політичної соціалізації та її етапи. Механізми політичної соціалізації

Сучасний світ вимагає активної участі громадян у політичному житті, тому комплексне політичне виховання стає вкрай важливим. У контексті переоцінки попередніх цінностей у нашому соціумі зростає необхідність присвячувати особливу увагу підготовці людей до активної участі в політичному житті. Це породжує підвищену зацікавленість до дослідження особистості, її світогляду, формуванню цінностей, цілей, уявлень, переконань, а також створення нової системи пріоритетів, і норм політичного співжиття. “В таких умовах, політична соціалізація, як важлива частина загального процесу соціалізації, стає однією з найважливіших соціальних проблем. Від правильності та ефективності її реалізації залежить не лише морально-етичний стан суспільства, але його стабільність та політичний спокій [10].

Варто визначити, кого ж ми називаємо молоддю в контексті цього дослідження, молодь зазвичай визначається як вікова категорія, що охоплює індивідів від 15 до 35 років.

Цей етап життя характеризується низкою ключових особливостей, які суттєво впливають на процес становлення молоді як активних політичних суб’єктів. Молоді люди активно формують свою особистість, шукаючи своє призначення в суспільстві, визначаючи власні цінності та переконання. Вони проходять активно етап інтенсивної особистої соціалізації та політичної, засвоюючи норми та ролі, які наявні в суспільстві.

Зростання здатності до критичного аналізу інформації дозволяє їм формувати власні думки та кидати виклик авторитетам. Молодь формує свої політичні

погляди під впливом різноманітних факторів, таких як сім'я, освіта, ЗМІ, однолітки та особистий досвід. Молодь може критично ставитися до існуючої влади та інституцій, висловлюючи невдоволення або протест. Їм часто властивий ідеалізм та прагнення до змін, що може призводити до активної участі в політичному житті.

Незважаючи на активну політичну свідомість, молодь частіше за інші вікові групи демонструє низьку явку на виборах. Політична соціалізація молоді відбувається в умовах стрімких соціальних та політичних змін, що може ускладнювати процес формування стійких політичних орієнтацій, вони можуть дуже часто змінюватись. Також розвиток нових технологій, таких як інтернет та соціальні мережі, створює нові можливості для політичної участі та соціалізації молоді. Глобалізація впливає на політичну свідомість молоді, роблячи її більш космополітичною та сприйнятливою до глобальних проблем.

Щоб сформуватися громадянину, важливо спершу оволодіти системою настанов, цінностей і політичних знань, що дозволяють орієнтуватися в політичному середовищі та активно брати участь у громадській діяльності. Соціалізація людини слугує зростанню політичної культури, підвищенню рівня політичної обізнаності та інтересу до політичного життя країни, а також формуванню, а також бажанню залишатися громадянином цієї країни. Ці аспекти є надзвичайно важливими як для держави, так і для індивіда. Питання політичної соціалізації особистості стає особливо значущою в умовах швидкісних змін і розмаїття соціальних зв'язків, багатовимірністю, плюралізму, невизначеності, протиріч та конфліктів.

Політичність індивіда - це комплекс персональних характеристик, що дозволяють особі бути активним учасником політичного життя суспільства. Серед проявів політичності, насамперед можна виділити глибоку освіченість у політичних питаннях, вміння розуміти основні принципи сучасної політики, подальше формування власної політичної позиції, яка визначає, яке місце займає особа в соціально-політичному просторі своєї країни і навички ефективного

захисту власних інтересів відповідно до своєї позиції. Тому стає важливим питання політичного виховання молоді.

Термін “політична соціалізація” був введений у західній соціальній та політичній психології як аналог до поняття “соціалізація, щоб описати процеси, завдяки яким індивід набуває політичних поглядів. Починаючи з кінця 1950-х років, цей термін використовували для характеристики включення особистості в політичну сферу. Першою значущою працею на цю тему стала книга американського соціального психолога Г. Хаймана “Політична соціалізація”, опублікована в США в 1959 році. У 1969 році Р. Даусон і К. Превіт випустили ще одну важливу роботу з тією ж назвою, яка містить детальне теоретичне дослідження цієї проблематики [11].

Політична соціалізація особистості - це обумовлено-свідомий процес впливу і опанування особистості певних чинників через політичну культуру, політичних норм, знань, цінностей, характеристик політичної культури і національної ментальності, що дає змогу громадянину брати участь в соціальному житті своєї країни. Саме тому, визначення “соціалізація” ввели в науковий обіг наприкінці ХІХ століття науковці-соціологи Ф. Гіддінс і Г. Гард, пояснюючи це як “процес розвитку соціальної природи людини”, формування особистості під впливом соціального середовища [12].

Зміст терміну “політична соціалізація” залежить від концептуальної рамки, в якій воно розглядається, від аспекту аналізу, а також від цілей дослідження. У більш вузькому розумінні соціалізація є процесом інтеграції людини в політичну систему суспільства, внаслідок чого у нього розвиваються індивідуальні якості, які сприяють успішній адаптації до цієї системи. Х. Хайман підкреслював, що завдання політичної соціалізації зводиться до того щоб “добре навчити людей стійким політичним позиціям. Інакше, не буде порядку, і можливо, навіть настане хаос”[13].

Щоб стати повноправним громадянином, індивід повинен засвоїти систему політичних цінностей, ідей та переконань, а також набути орієнтації в

політичному середовищі, які дозволяють йому ефективно пристосуватися до нього. Цей процес включає в себе навчання основам політичної культури, розуміння національної ментальності та набуття навичок, необхідних для активної участі в суспільному житті.

Політична соціалізація виступає як важлива передумова успішної діяльності суспільства, і становить найбільш дієвим механізмом підтримки, зміцнення та стабілізацією політичної системи. Цей процес включає відтворення політичних інститутів та забезпечує спадковість ключових політичних цінностей. Корінь концепції політичної соціалізації можна відстежити в ідеях відомих філософів, таких як М. Вебер, Г. Спенсер, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, та інших. Згодом ці ідеї були доповнені та розвинуті різними галузями нової політичної науки, що адаптували їх до сучасних реалій політичного життя.

Крім того, сучасні течії політичної думки, такі як системний аналіз політики, теорія плюралізму, теорія конфлікту, теорія гегемонії, надають нові підходи до розуміння та аналізу процесів політичної соціалізації. Вони допомагають розкрити складні взаємозв'язки між індивідами та політичними інститутами, а також виявити та розрізнити різноманітні форми впливу, що формують політичну свідомість громадян.

У рамках теорії “системного аналізу політики”, яка ґрунтується на соціологічних працях Т. Парсонса, особистість розглядається як один із елементів, що сприяють збереженню рівноваги в політичній системі. Ця теорія стверджує, що політика не є просто сукупністю дій та рішень, а й складною системою, яка складається з взаємопов'язаних елементів, таких як інституції, норми, цінності та особистості. За теорією системного аналізу, особистість виконує важливу функцію у підтримці стабільності політичної системи. Це відбувається через соціалізацію, легітимацію та політичну участь.

Таким чином, теорія системного аналізу політики підкреслює взаємозв'язок між особистістю та політичною системою. З одного боку, особистість сприяє збереженню рівноваги в цій системі, а з іншого - політична система відіграє ключову роль у формуванні політичних орієнтацій та цінностей індивідів. Цей

взаємозв'язок є складним та динамічним, і він постійно змінюється в міру розвитку політичної системи та суспільства в цілому. Головним запитом в контексті цієї теорії до політичності громадян є обґрунтовано та чітко формувати свої очікування щодо влади, ґрунтуючись на глибокому розумінні політичного контексту, ресурсів та можливостей. Важливо уникати нездійснених вимог, які лише розчаровують та демотивують, адже вони не ведуть до конструктивного діалогу та реальних змін. Лояльність до влади яка базується на повазі до законів та норм, а також на вірі в те, що держава діє в інтересах суспільства. Добровільне дотримання норм свідчить про високий рівень політичної культури та відповідальності індивіда.

За теорією М. Девіса та В.А. Льюїса, політична соціалізація відбувається через взаємодію авторитетних, але доброзичливих лідерів з їхніми вірними прихильниками. Ця взаємодія опирається на взаємній повазі та спільному прагненні до досягнення спільних цілей.

Неабияку роль відіграє вплив особи, політично активні та свідомі громадяни які є основою для демократичної та ефективної політичної системи, також політична активність індивіда сприяє розвитку громадянського суспільства, захисту прав людини та покращенню життя в цілому.

У рамках теорії конфлікту політична соціалізація розглядається як процес формування та закріплення лояльності до певної соціальної групи. Цей процес відбувається через різноманітні механізми та інституції. До основних агентів політичної соціалізації включають засоби масової інформації, такі як газети та телебачення, які відіграють ключову роль у розповсюдженні пропаганди.

Згідно з теорією плюралізму, яка користується популярністю серед американських політологів, політична соціалізація функцію сприяння індивіда у формуванні власної політичної позиції в умовах багатопартійної системи.

Теоретики гегемонії розглядають політичну соціалізацію як механізм поширення та утвердження домінуючої ідеології в суспільстві.

Сучасні дослідження політичної соціалізації сконцентровують увагу на різних підходах, які допомагають розкрити усю цього процесу. Психоаналітичний підхід до політичної соціалізації, що опирається на припущенні, що політична свідомість та поведінка людей формується в результаті перероблення несвідомих інстинктів за допомогою різних захисних механізмів. Цю ідею докладно розглянув Г. Лассуелл у своїй вагомій роботі «Психопатологія і політика» (1980).

Згідно з біхевіористським підходом, який фокусується на поведінкових навичках особистості, зміст та спрямованість політичної поведінки визначаються факторами спонукання та покарання, або “комплексами підкріплення”. Б.Ф. Скіннер, лідер сучасного біхевіоризму, висловив ідею про можливість формування, спрямування та контролю політичного життя суспільства за допомогою спеціально розробленої системи комплексів підкріплення.

Гуманістичний підхід до політичної соціалізації базується на концепції ієрархії потреб А. Маслоу та його теорії самоактуалізації. Згідно з цим підходом, політична соціалізація підпорядковується загальним закономірностям процесу самоактуалізації, який розгортається під впливом “внутрішньої природи” індивіда. Це означає, що потреби участі в політичному житті суспільства виникають лише після задоволення нижчих потреб, на вищому етапі самоактуалізації особистості [14].

Згідно з когнітивним підходом, політична соціалізація залежить від того, як люди сприймають, обробляють та розуміють політичну інформацію.

В рамках досліджень політичної соціалізації поширеним є підхід, що розглядає цей процес у контексті політичної культури суспільства. Поняття “політична культура”, а також пов’язані з ним проблеми, з’явилися у науковій сфері у 60-х роках ХХ століття. Американського дослідника Г. Алмонда вважають розробником цієї проблематики у світовій науці. Він вперше сформулював свою концепцію політичної культури та політичної соціалізації у статті “Порівняння політичних систем” (1956).

В українській науці дослідження політичної соціалізації ґрунтується на культурно-діяльнісному підході, який розглядає як активне засвоєння індивідом

політичних цінностей, норм та ідей суспільства. Цей підхід підкреслює важливість активної участі індивіда в процесі засвоєння політичної культури, адже він не просто пасивно сприймає політичні цінності та норми, а й активно їх засвоює та формує свою власну політичну позицію. Цей підхід дає більш глибоке розуміння процесу політичної соціалізації, адже він враховує не лише вплив зовнішніх чинників, а й активну роль самого індивіда [13, с.66].

Процес політичної соціалізації молоді базується на кількох фундаментальних механізмах. Перший – стандартизація політичної поведінки індивідів, яка забезпечується через діяльність політичних інститутів, правову систему, а також соціо-політичні норми і санкції. Цей механізм встановлює стандарти поведінки, що сприяють стабільності та передбачуваності політичного середовища.

Другий важливий механізм - це інкультурація, тобто передача соціально-історичного досвіду, втіленого в політичній культурі. Завдяки цьому процесу молодь засвоює знання про політичну спадщину, традиції та цінності, що формують їхню політичну свідомість.

На рівні політичної свідомості ключову роль відіграє інтеріоризація, яка полягає в засвоєнні та прийнятті індивідом політичних норм, цінностей та установок. Ці елементи стають частиною внутрішнього світу індивіда і впливають на його політичну поведінку.

Ще один суттєвий механізм - це ідентифікація із соціальною групою, яка визначає індивіда як члена певної соціальної чи політичної спільноти. Ідентифікація передбачає ототожнення себе з цією групою, що впливає на політичні погляди та дії індивіда.

Аналіз цих механізмів слід проводити у логічній послідовності. У процесі політичної соціалізації, який є головним механізмом включення особистості у політичну систему, інтеріоризація соціально-політичної реальності відбувається через особистий досвід та набуту практику. Цей процес формує дві основні сфери ставлення до політичної дійсності: пізнавальну, що сприяє розвитку когнітивної структури особистості, та мотиваційно-вольову, яка визначає регулятивну

структуру. Ці сфери – базис для реалізації як пізнавальної, так і практичної політичної діяльності і є важливим аспектом процесу політичної соціалізації.

Система соціально-політичних уявлень визначає спосіб, яким ми сприймаємо політичну реальність, і вона формується не лише через психологічні процеси в особистості, але й через історичні умови суспільства. Таким чином, соціально-політичні уявлення відбивають результати нашого безпосереднього соціального спілкування та відображають суспільну організацію. Вони представляють колективне уявлення про структуру суспільства, соціальні групи, роль особистості у цій структурі та її взаємодію з іншими членами суспільства. Ці уявлення виникають з адаптації особистості, що обмежує її поведінку через встановлені соціальні норми та обов'язки, як відзначав Т. Парсонс [22].

Усвідомлення соціального досвіду та набуття соціальних знань, що склалися внаслідок історичного розвитку суспільства та закріплені в його політичній культурі, представляють собою важливий компонент когнітивної структури. Цей процес здійснюється завдяки механізму політичної соціалізації, який включає інкультурацію. Інкультурація не лише дозволяє освоювати цінності та норми, що є характерними для даного суспільства, але й інтегрує їх у внутрішній світ особистості, створюючи невід'ємну частину її ідентичності та сприйняття світу. Цей процес є ключовим у формуванні соціально-політичної свідомості та визначає поведінку та реакції особистості у політичному середовищі.

Процес інтеріоризації не обмежується лише усвідомленням, а включає формування мотиваційного фундаменту політичної діяльності. Поведінку особистості в соціально-політичній сфері слід розглядати з урахуванням стимулюючих потреб. Сама потреба, як внутрішня передумова, перетворюється на мотивацію для подальших дій. Таким чином, потреби і мотиви визначають та керують політичною активністю особистості, враховуючи поставлені завдання. Дії людини в політиці стають обдуманими і спрямованими на конкретну мету, відображаючи умови досягнення цілей та обрані стратегії. Основою політичної активності є потреби, інтереси та цілі, що визначаються соціально-економічними

умовами. На їх основі формуються цінності та погляди особистості, які визначають її політичну поведінку та ставлення до соціо-політичних об'єктів.

Створення соціально-політичних уявлень обумовлено наступними аспектами. Залучення особистості до первинних або інших спільнот та розуміння соціальних потреб, що випливають із її соціального оточення, сприяє утвердженню стандартів, які є загальноприйнятними в цьому середовищі. Формування основних соціально-політичних уявлень відбувається на більш складній основі, яка враховує різноманітні соціальні потреби, що виникають з інтеграції особистості в різні спільноти. У такому випадку спрямованість політичної діяльності залежить від того, наскільки особистість відчуває себе частиною різних сфер соціальної взаємодії.

Серед ключових аспектів політичної соціалізації значне місце відводиться процесу соціальної ідентифікації з певною групою, яка відзначається унікальними цінностями та політичними переконаннями, незалежно від того, чи це політична партія, громадська організація чи рух. Цей процес визначає формування політичного світогляду особистості та впливає на її підходи до політичних процесів та прийняття рішень. Проте існує складна проблема, що полягає у взаємозв'язку між індивідуальними потребами та суспільними вимогами. Частково ця проблема вирішується через внутрішню потребу людини відчувати свою приналежність до певної соціальної групи, чи то нації, класу, релігійної спільноти і т. д. Ця ідентифікація є основою для формування самосвідомості і впливає на сприйняття світу та реакцію на політичні події.

Проте, в особистості є можливість ідентифікувати себе з різними соціальними колами: в професійному, демографічному, релігійному, етнічному та інших. У таких ситуаціях формування ціннісних орієнтацій є наслідком прагматичних виборів, пов'язаних зі значущістю для особистості певної групи. Цей вибір, у свою чергу, визначає процес формування самосвідомості та свідомого політичного рішення. Таким чином, соціальна ідентифікація виявляється важливою складовою політичної соціалізації, оскільки вона детермінує особистість у ролі учасника політичного процесу, враховуючи групові аспекти.

Розглядаючи взаємозв'язок між окремою особистістю та політичною системою, було звернуто увагу на їхню взаємодію через призму внутрішньої структури, динаміки психологічних процесів і взаємозв'язків у соціумі. Було зауважено, що соціальна організація суспільства виступає не лише як проміжна ланка, але й як активний посередник між індивідом та політичною ареною, формуючи основу для виникнення та розвитку особистісних мотивів у політичній сфері, визначаючи погляди, переконання та систему цінностей.

Нормативні механізми визначають взаємодію громадян із державою, організаціями та асоціаціями. Вони грають важливу роль у формуванні політичної свідомості та керуванні політичними процесами. Головний інститут у політичній системі - держава, яка встановлює правові норми суспільства, надає права та обов'язки громадянам і контролює їх дотримання. Ці норми сприяють інтеграції суспільства та визначають механізми реагування на порушення правил і заохочення до їх виконання.

Відтак, політичні інститути використовують різноманітні методи для впливу на політичну активність індивідів та соціальних груп. Серед таких методів виділяємо переконання, що включають логічне обґрунтування певних думок та позицій, навіювання, спрямоване на прийняття певних ідей без критичного мислення, накладання санкцій, що охоплює примусові дії або покарання за певну поведінку, а також використання винагород, які зазвичай мають матеріальний характер і призначені для стимулювання конкретних дій. Тому, ці методи становлять важливу складову політичного впливу на суспільство та формування політичної поведінки.

У сучасному суспільстві політична соціалізація відіграє ключову роль у формуванні свідомої та активної участі індивідів у політичному житті. Цей процес є невід'ємною складовою становлення громадянина, адже він сприяє засвоєнню політичних цінностей, а також формує політичну свідомість та позицію. Політична соціалізація - це динамічний процес активного засвоєння індивідом політичної культури суспільства. Вона забезпечує відтворення та

функціонування цієї культури, яка, в свою чергу впливає на індивідів у політичній сфері [15].

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Демократизація українського суспільства та побудова громадянського суспільства є одним з найважливіших завдань сьогодення. Ці процеси неможливі без активної участі громадян, а особливо молоді, у політичному житті країни. Саме тому дослідження політичної соціалізації молоді в Україні набуває особливої актуальності.

Як зазначає В. Захарченко: “Проголошення незалежності нашої держави відкрило нову сторінку історії її народу, дало змогу реалізувати основні постулати української національної ідеї: вільний розвиток особистості кожного громадянина України” [16,с. 13]. Здобуття Україною незалежності стало знаменною подією, яка відкрила шлях до реалізації фундаментальних принципів української національної ідеї, а саме - до забезпечення вільного розвитку кожної особистості в країні. Це не можливо без активної молоді у політичному житті, адже саме вони є рушійною силою демократизації суспільства та побудови громадянського суспільства.

Варто звернути увагу, на те кого ми називаємо молоддю у галузі цього дослідження. В Організації Об’єднаних Націй молоддю вважають осіб віком від 15 до 24 років [70]. Всесвітня організація охорони здоров’я визнала молоддю людей віком від 15 до 24 років [69], а в Україні - від 14 до 35 років[71]. В нашому дослідженні молоддю ми будемо вважати осіб у віковому діапазоні віком від 14 до 35 років, який охоплює межу переходу між дитинством та дорослим віком, а також формування дорослості, оскільки зазначений віковий діапазон, характеризується набуттям та засвоєнням політичних цінностей в суспільстві.

2.1 Історичний екскурс: еволюція політичної соціалізації молоді в Україні

Сучасний етап розвитку українського суспільства відзначається динамічними змінами, які охоплюють економічну, політичну та соціальну сфери. Переорганізація економіки, зміни системи державної влади та політичного управління на засадах відмови від однієї ідеології, базування на верховенстві праві, демократичних прав і свобод та ліберальних цінностей а також повномасштабне вторгнення Росії проти України, зумовлюють глибокі зміни: моральні, ідейні та політичні цілі українського народу.

Формування демократичного суспільства неможливе без активної участі громадян у політичному житті у політичному житті країни. Для цього необхідна розвинута система політичної соціалізації, яка б формувала у молоді свідомі політичні цінності та знання, стимулювала їх до активної участі в політичних

процесах. Проте цей процес стискається з низкою складнощів, обумовлених реформуванням політичної системи та системною кризою політичної соціалізації.

Важливим завданням є визначення факторів, що забезпечують стабільний розвиток процесу політичної соціалізації. Це можливо лише за умови розробки наукової концепції, розробленої до специфічних умов України, а також визначення реалістичних шляхів її впровадження на практиці. Для цього необхідно провести глибокий аналіз сутності політичної соціалізації та з'ясувати особливості її здійснення в сучасних українських реаліях. Важливо врахувати історичні, культурні та соціальні контексти, щоб забезпечити ефективність реалізації процесу політичної соціалізації в умовах сьогодення.

Під час радянського періоду політична соціалізація молоді характеризувалась заідеологізованістю комуністичним баченням. Молоді люди виховувалися під призмою марксизму-ленінізму та піддавалися жорстокому ідеологічному контролю з боку держави, що в свою чергу вплинуло дуже негативно на свідомість молоді та сприймання себе як повноцінної особистості яка може впливати на політичну систему, і що її голос може щось вартувати.

Держава мала монополію на інформацію та освіту молоді, що значно впливало на формування політичних переконань молоді. Молоді люди мали доступ лише до офіційної інформації, яка відповідала комуністичній ідеології.

Відігравали велику роль у політичній соціалізації такі організації в Радянському Союзі, як ВЛКСМ або Комсомол та Піонерія, вони навчали молодь комуністичному баченню життя та активній участі в житті держави та просування комуністичних ідеалів в суспільстві та світі. Членство в цих організаціях було фактично обов'язковим, адже воно відкривало шлях до освіти, високої посади на роботі та кар'єрного росту. Молодим людям доводилося обирати або вони слідуєть пануючій ідеології або вони будуть змушені позбавитись від своєї кар'єри та від усіх благ комфортного життя.

Існування жорстких політичних репресій та цензури обмежувало можливості для альтернативних форм політичної соціалізації. Будь-яка критика влади або

відступ від офіційної ідеології могли призвести до репресій та покарань. Насамперед це формувало в людей страх, через що призводило до деградації політичної свідомості і соціалізації. З розпадом СРСР з'явилася можливість вибору різних політичних ідеологій, що призвело до диверсифікації форм політичної соціалізації. Молоді люди отримали доступ до різноманітної інформації та змогли формувати власні політичні переконання.

Впровадження демократичних інституцій та свободи слова сприяло розвитку політичної активності молоді та більш залученою до дійсно демократично політичного життя. ЗМІ стали важливим каналом політичної інформації та формуванню політичних переконань молоді. Молодь отримала доступ до різноманітних джерел інформації, що дало їм можливість більш об'єктивно оцінювати політичні події та формувати власне ставлення до них .

З'явилися численні молодіжні організації з різними політичними орієнтаціями, які відіграють роль у політичній соціалізації молоді, насамперед ці організації допомагають знаходити однодумців, та брати процес в соціально-політичному житті країни. Важливу роль у політичній соціалізації молоді відіграють різні молодіжні організації.

Серед них варто згадати «Молодіжну Альтернативу», засновану в 1994 році, яка забезпечує можливості для стажування в органах влади, організовує студентські обмінні поїздки по Україні та сприяє налагодженню контактів з європейськими партнерами. Іншою значущою організацією є «Молодіжна Рада», що об'єднує зусилля задля захисту прав молоді та впровадження прогресивних ідей. Також важливою є діяльність «Українського молодіжного форуму», створеного для консолідації українських молодіжних і дитячих організацій з метою представлення інтересів української молоді перед державною владою та на міжнародному рівні.

Питання політичної соціалізації молодого покоління в Україні становить основний інтерес для науковців та широкого загалу [23, с. 83]. Ця проблематика стає особливо актуальною в контексті сучасних перетворень у політичній, економічній та соціокультурній сферах, що відбуваються в Україні протягом

останніх двадцяти років. Передача цінностей від одного покоління до іншого у сучасній Україні ускладнена внаслідок міжпоколіного "розколу". З точки зору конфліктної моделі, це пояснює прояви нетерпимості та екстремізму серед певної частини сучасної української молоді. Відтак, актуальність теми політичної соціалізації та її вплив на молодь в Україні набуває значного значення для подальшого розвитку суспільства [17, с. 83].

Розглядаючи демократичний прогрес суспільства, необхідно, щоб управління державою не лише враховувало інтереси фінансово-промислових груп та їх еліт, але й віддавало перевагу потребам різних верств населення. Це означає забезпечення покращення якості життя, адекватної оплати праці, підвищення освітніх, культурних та медичних стандартів. Для успішного розвитку, крім того, важливо, щоб держава підтримувала та сприяла активній участі та освіченості населення, уникати віддачі переваги пасивності незважаючи на зручність управління такими масами.

Рівень засвоєння знань у випускників українських шкіл часто не відповідає сучасним вимогам. Часто в молодих людей виникають сумніви, стосовно важливості дотримання законів та правил. Для багатьох з них політика асоціюється із корупцією та шумними скандалами. Отже, процес політичної соціалізації можна розглядати у такому світлі: інтерес до політичної інформації та її засвоєння; звичка аналізувати політичні події у світі, країні та оточенні; необхідність систематизації політичних знань через освіту та самоосвіту; бажання розуміти сутність політичних процесів як пошук сенсу життя та визначення свого місця; а також активна оборона власної політичної позиції.

Але повномасштабне вторгнення Росії в Україну дуже вплинуло на українську молодь і можна сказати що політична соціалізація еволюціонувала. Соціальна активність вважається однією з найбільш розповсюджених форм вияву особистісної ініціативи. Це означає, що особистість активно бере участь у суспільному житті та спрямовує свою діяльність на покращення соціальних умов і власного розвитку. Цей процес базується на свідомому або несвідомому

прагненні до змін у суспільстві та формуванні власних якостей, таких як здібності, установки та цінності.

Згідно з Торохтієм, передумовою для свідомої соціальної активності є усвідомлений вибір особистістю можливостей участі у суспільному житті. Сучасні реалії показують, що значна частина населення робить свідомий вибір на користь більш активної участі у суспільному житті [18].

Відчуття корисності власних дій для суспільства надихає та мотивує людей на активність і взаємодію з іншими. Така соціальна активність є не лише важливим аспектом суспільного життя, але й ключовим чинником для побудови демократичного та розвиненого суспільства.

О. Безпалько вказує, що однією з форм соціальної активності є громадсько-політична діяльність [19]. Ця активність може проявлятися через участь в обговоренні державних законопроектів, роботу у виборчих комісіях, участь у громадських організаціях та волонтерство. На сьогоднішній день волонтерська діяльність є найбільш поширеним способом реалізації соціальної та громадської активності.

Також варто зазначити що Україна завжди була країною з суспільством характерним лідерським типом. Українське суспільство завжди характеризувалося наявністю сильних лідерів. Протягом історії країни князі, гетьмани, військові командири та впливові політики здебільшого визначали ключові напрямки розвитку держави. І сьогодні в Україні лідерство відіграє важливу роль, заповнюючи прогалини в законодавстві, договірних нормах та стабільних традиційних зв'язках.

Ця тенденція має глибоке коріння у культурній та історичній спадщині країни. В умовах постійних викликів та змін, лідери брали на себе відповідальність за прийняття важливих рішень і керування суспільними процесами. У сучасній Україні лідерство залишається важливим інструментом, який допомагає долати юридичні та організаційні недоліки. Лідери, які здатні ефективно реагувати на виклики та об'єднувати людей навколо спільних цілей, сприяють розвитку національної ідентичності та зміцненню суспільства.

Ця роль лідерів особливо важлива в періоди соціальних та політичних змін, коли необхідно швидко адаптуватися до нових умов. Відповідальні лідери можуть стати тими, хто надихає суспільство на активні дії, реформування та досягнення нових вершин.

Проблема політичної соціалізації особистості особливо загострюється в періоди суспільних трансформацій. Українське суспільство наразі переживає саме такий перехідний етап. Нестабільність та невизначеність суспільних процесів, швидкі зміни політичної та економічної ситуації створюють надзвичайно складні умови для пересічних громадян. Ці виклики вимагають від них значних зусиль для адаптації та розуміння нових реалій.

Згідно з результатами опитування, яке провів Міжнародний молодіжний проект Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) - U-Report у лютому 2022 року серед 7529 учасників, що мало назву «Молодь в умовах у війни: безпека і волонтерство», отримано такі висновки: 45% зазначили, що можуть волонтерити дистанційно, 35% - фізично, тоді як 20% заявили, що не мають можливості волонтерити взагалі. Зазначено також, що найактивнішими волонтерами є молоді віком від 20 до 30 років, з яких більшість віддають перевагу дистанційній формі волонтерства. У той час, як фізичне волонтерство популярніше серед осіб у віці від 31 до 34 років [20].

Волонтерська активність стала широко поширеним явищем, що відображає соціальну активність сучасного суспільства. Дослідники Т. Лях та Т. Спіріна [21] вказують на важливі аспекти волонтерства, виділені в Записці Генерального секретаря ООН до Комісії соціального розвитку Економічної та Соціальної Ради ООН. Розглянемо ті аспекти, які, на мій погляд, є найбільш актуальними у контексті російсько-української війни:

- Взаємодія з іншими людьми, соціальними групами та державою має велике значення для набуття людського досвіду. Цей досвід дозволяє особистості поширювати та поглиблювати свій неформальний суспільний фонд знань, умінь і навичок. Він включає в себе різноманітні аспекти, такі як встановлення й підтримка стосунків, захист від небезпечного впливу, розвиток емоційних і

соціальних зв'язків, прояв милосердя, толерантності, розв'язання конфліктів, вияв солідарності та співпраця. Крім того, цей досвід впливає на рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, спонукуючи їх до ухвалення важливих рішень, що враховують інтереси різних груп населення.

За допомогою накопиченого досвіду та спільних зусиль формувалися волонтерські ініціативи, які надалі стали невід'ємною частиною допомоги тисячам українців. Ці об'єднання, виникнувши зі знань та вмінь, здобутих протягом часу, активно працювали на користь суспільства, забезпечуючи підтримку в складних умовах. І саме завдяки встановленим неформальним зв'язкам та розбудованому взаємному довір'ю, люди отримували життєво важливі ресурси, такі як гуманітарна допомога та необхідні матеріальні блага для того, щоб витримати випробування на передовій. Це не лише демонструє силу спільної дії, але й підкреслює значущість громадянського об'єднання в часи випробувань.

Створення стійкої та надійної платформи для відбудовування взаєморозуміння та злагоди між людьми в сучасних умовах є надзвичайно важливим завданням. Зараз, у контексті складних суспільних викликів, волонтерство виступає одним із найважливіших інструментів для примирення та відновлення поділених громад. Його значення полягає у тому, що воно ґрунтується на принципах солідарності, допомоги та взаємодопомоги, не дискримінуючи за різними ознаками.

Українські волонтери необоротно віддають свій час та зусилля, щоб надати допомогу як на власній землі, так і за кордоном. До їх рядів долучається значна кількість людей, які стали вимушеними переселенцями, зокрема, щоб сприяти тим, хто потребує допомоги в зонах бойових дій або щоб допомогти у відновленні та адаптації до нових умов. Їхні зусилля включають як психологічну підтримку, так і конкретну матеріальну допомогу, спрямовану на полегшення страждань та відновлення постраждалих людей. Всі ці фактори сприяють зміцненню та покращенню політичної соціалізації молоді, та загалом громадян, об'єднуючись у спільному горі.

На першому місці виявляється турбота про інших людей, що проявляється через співчуття, емпатію, моральну підтримку, активну допомогу, турботливе ставлення та взаємопідтримку. Участь і відповідальність, як неот'ємна частина активної громадянської позиції, формулюються через громадянськість, взаємодовіру, солідарність і відповідальність, що підсилюються соціальними відносинами, що базуються на спільних цінностях та взаєморозумінні. У ході проведення шостого загальнонаціонального опитування у рамках проекту "Україна в умовах війни" Соціологічною групою "Рейтинг" було виявлено цікаві тенденції щодо адаптації населення до складної ситуації в країні. Використовуючи методику CATI, яка передбачає проведення телефонних інтерв'ю за допомогою комп'ютера, опитування було реалізовано з вибіркою у 1000 респондентів. Зазначена вибірка має помилку репрезентативності не більше 3,1% при довірчій імовірності 0,95.

Дослідження зосередилося на блоку "Адаптація до життя під час війни", де виявлено, що активна життєва позиція допомагає знизити рівень негативних емоцій та тривоги. Крім того, вона забезпечує людям більше можливостей для швидкої адаптації та збереження комунікаційних зв'язків. Варто зауважити, що на момент проведення опитування, 47% українців демонстрували активну життєву позицію, а 18% опитаних знаходилися на середній мірі між активністю та пасивністю. Третина респондентів відмітила, що на той час вони майже не приймають участі у вирішенні важливих питань у своєму житті [23].

Результати аналізу вказують на те, що люди до 35 років (53%) і середнього віку (50%) виявляють найбільше схильність до активної позиції в громадському житті. Ця активність, в певній мірі пов'язана з їхньою зайнятістю, ті хто працює повноцінно (60%) або дистанційно/частково (66%) більш схильні до прийняття рішень та активних дій.

Дослідження також вказує на значний вплив війни на старших українців, що посилює в них почуття безпорадності на незахищеності. Це зумовлено через зміну соціального середовища та загрозою, яка несе війна. Але як показує висновок аналізу, який корелюється між активним ставленням до життя та

психологічною адаптацією. Люди з активною життєвою позицією виявляють менше факторів розпачу та песимізму. Це пояснюється тим, що вони частіше шукають рішень та шляхів як пристосуватися до соціальних та політичних змін, що в свою чергу сприяє подоланню труднощів та стресу [24].

Для порівняння можна розглянути результати дослідження, яке проводилося з 1 по 10 грудня 2016 року серед 1580 респондентів за методом особистих формалізованих інтерв'ю (face-to-face). Зазначена дослідна група відповідає встановленому стандарту, і похибка репрезентативності не перевищує 2,5% [25].

За цими результатами, 42% учасників відчувають, що мають повний контроль над своїм життям та вільність у прийнятті рішень. Приблизно така ж кількість опитаних стверджує, що частково контролюють своє життя. Однак 19% респондентів зазначають, що майже не мають жодного контролю над своєю долею. Найбільший відсоток осіб, які відчувають відсутність контролю над своїм життям, спостерігається на Сході країни та серед осіб віком понад 50 років.

Порівнюючи з даними на 2022 рік, спостерігається зростання на 13% кількості осіб, які відчувають, що не мають контролю над подіями у своєму житті або майже нічого не вирішують, з 19% до 32%. Наголошується також той факт, що більшість людей, які висловили незадоволення своїм життям (40% з чверті), мешкають на Сході країни. Деякі результати підкреслюють, що 63% опитаних вважають війну, проведення антитерористичної операції, військову загрозу головними джерелами високого рівня щоденного стресу. Це вкотре підкреслює значення розуміння впливу військових дій, які тривають з 2014 року, на психологічний стан та емоційне самопочуття населення.

Молодь показує високий рівень соціальної активності, яка набуває особливого значення під час повномасштабного вторгнення Росії. Незважаючи на складні обставини, молодь продовжує знаходити та реалізовувати нові соціальні ініціативи, спрямовані на підтримку постраждалих, підтримку військових, а також такими діями вони позначають слід на своїй політичній свідомості. Їхні зусилля стають важливим елементом у збереженні духу спільноти та підтримці соціального порядку під час складних часів. Хоча війна триває вже понад два

роки, кількість ініціатив продовжує зростати щодня, і це не заважає українцям підтримувати один одного та залишатися мотивованими.

Під час російсько-української війни молодь проявляє ще більшу соціальну активність, ніж раніше. Дослідження, проведені під час активних воєнних дій, показують, що показник допомоги у супротиві залишається стійким на рівні 80%, але спрямування цієї допомоги зазнало змін. Значна кількість українців не лише висловлює своє незадоволення через протести та активність у соціальних мережах, а й фізично долучається до волонтерських зусиль та надає допомогу з інформування в різних сферах.

Отже, можна стверджувати, що еволюція політичної соціалізації молоді значно покращилася, порівнюючи з іншими роками. Умови війни стимулювали молодь активно діяти у політичному та суспільному житті. Молодь демонструє політичну свідомість націлену на патріотизм, та більшу готовність до дій та вираження активної громадянської позиції. Вони активно висловлюють свої погляди, беруть участь у громадських обговореннях та акціях, наприклад на підтримку військовополонених. В свою чергу це слугує покращенню демократичних процесів, політичної участі молоді та зміцненню суспільства загалом.

2.2. Сучасний стан політичної соціалізації молоді в Україні: Особливості політичного навчання та виховання молоді

З огляду на минулі роки, ми безапелювано можемо сказати що сучасний стан політичної соціалізації значно покращився. Згідно опитуванню “Мріємо та діємо” [84] яке було проведено у 2023 році 45% молоді витрачали свій час на громадську активність або політичну діяльність, молоді люди не відгороджуються від участі у суспільно-політичному житті, вони активно беруть участь у громадських ініціативах, активно перераховують донати на допомогу військових, долучаються до волонтерських ініціатив, створюють петиції, виходять на мітинги та долучаються до лав ЗСУ з юного віку. Всі ці фактори, формують новий пласт покоління України з іншою активною політичною свідомістю. Але чи завжди це працювало на практиці? Потрібно досліджувати.

Але не дивлячись на це, сучасне українське суспільство, в якому відбувається соціалізація молоді, відзначається високим рівнем соціально-політичної напруги. Це суттєво ускладнює процес політичної соціалізації, роблячи його непередбачуваним, хаотичним та суперечливим, що часто зводить нанівець позитивні результати. Внаслідок цього формуються негативні соціально-політичні орієнтації та моделі поведінки, які сприяють підвищенню рівня неприязного ставлення до певних національностей і навіть до власних співвітчизників у регіональному контексті.

Політична криза є результатом порушення функціонування політичної системи в будь-якій країні та може бути викликана різними чинниками. У своїх дослідженнях політолог Ю. Мацієвський вказує, що це особливий стан у розвитку політичної системи, зокрема владних структур, і виникає внаслідок загострення суперечностей між суб'єктами політичного життя. Він підкреслює, що криза є наслідком, а не причиною конфліктів та суперечностей [26].

Дослідження О. Додонової аналізує особливості політичної соціалізації в Україні, звертаючи увагу на те, що цей процес відбувається в умовах тривалої соціально-політичної кризи та дестабілізації суспільства [27]. Авторка вказує на відсутність систематичної політичної соціалізації, що призводить до відтворення застарілих поглядів та стереотипів або відхилення від чужих цінностей агентами соціалізації. Недостатня зрозумілість стосовно моделі суб'єкта політичної системи спричиняє зниження цінностей і ідеалів у політичній сфері та зростання недовіри до політичних інститутів та діячів. У зв'язку з цим в Україні переважають конфліктні та кон'юнктурні аспекти політичної соціалізації, які є особливо важливими для молоді, особливо в періоди суспільно-політичних криз, коли збільшується активність молоді в політичному житті.

Хоча держава офіційно ставить перед собою мету досягнення європейських стандартів життя у всіх сферах - економічній, політичній і культурній, насправді вона не забезпечує навіть основні умов для гідного існування своїх громадян на реальній практиці внутрішньої політики. У сфері економіки широко поширені жорстока експлуатація, недобросовісна конкуренція, корупція та інші негативні

явища. Також відбувається поширення підкупів, шантажу, бюрократизму, безвідповідальності. У культурі стають нормою вседозволеність, насилля, відсутність ідей, масова культура низького рівня, коли комерційний успіх важливіший за мистецтво. Культура поступово втрачає свою цінність. В таких умовах ні держава, ні освіта, ні церква не можуть забезпечити повноцінну соціалізацію молодого покоління, що значно уповільнює політичний розвиток і формування політичної культури.

Сучасна політична культура в українському суспільстві відзначається розпадом, внутрішніми протиріччями та гетерогенністю. Події 2004, 2014 та 2022 спротивом російській агресії років викликали значні зрушення у свідомості багатьох громадян, підвищили інтерес до політики, сприяли зростанню соціальних ініціатив, претензій та висуванню вимог до політичної системи. Молодь також проявила збільшений інтерес до вивчення історії свого народу, його культури, мови та традицій, що призвело до змін у національній самосвідомості. Але ці тенденції також перетворюються у бездіяльний романтизм. Відзначення національних символів та використання українських гасел можуть бути лише формальними та неусвідомленими діями, що слідує за трендами, а не виявом глибокого розуміння. Така бездумна реакція може свідчити про мислення “підданих”, а не осмислену політичну позицію.

Не відбулась глобальна трансформація у свідомості. Як відзначив польський політолог Є. Вятр, одним із головних чинників, що ускладнюють процес демократичного розвитку, є спадщина минулого, закорінена у політичній культурі суспільства.

В теперішній час спостерігається збільшення числа молодих людей, які не бачать своєї подальшої кар'єри в Україні. Романтичне ставлення поступово змінюється на прагматичний підхід та байдужість до політики, що призводить до зростання міграційного потоку серед найактивнішої частини населення [30 с. 345]. Для багатьох молодих людей політика стає нецікавою сферою для самореалізації, а замість цього вони розглядають її як "не чисту справу", в яку краще не втручатися. Негативні аспекти сучасного політичного процесу, такі як

конфліктність, невизначеність, неоднозначність і кризовість, в певній мірі відштовхують молодь від участі в політиці, та утворюють абсентеїзм.

Українські політичні лідери демонструють більш конфліктні дії, а популістська риторика стає частішою. Сучасний політичний ландшафт, що охоплює різноманітні орієнтації, амбіції та протиборства, становить загрозу для нацбезпеки. Політики дедалі більше зосереджуються на своїх інтересах у владі, тоді як широкі верстви населення легко піддаються їхнім обіцянкам.

Протягом багатьох століть український народ боровся за свою незалежність, самостійність, а також за право зберігати свої традиції, мову та культуру. Хоча шлях до утвердження української нації був непростим, сьогодні ми маємо можливість говорити про існування незалежної української держави та про національну ідентичність українців [28, с. 104]. Відома українська дослідниця Л. Нагорна підкреслює, що важливо приділяти особливу увагу вивченню національної ідентичності, оскільки це створює додаткові можливості для подолання складнощів на шляху консолідації української нації [29].

У контексті втілення політичної соціалізації в Україні, особливо серед молоді, спостерігається ряд недоліків, які сприяють зростанню враженню відокремленості. Різні соціологічні аналізи підтверджують значні розбіжності в ідеологічних установах молоді залежно від їхнього регіону проживання, що відображає унікальні особливості загальної свідомості. Наприклад, молодь у Західній, Північній, Центральній частині країни та в Києві переважно схильна до національно-демократичних ідеологій, в той час як молодь у Східних, Південних регіонах та в Криму схильна підтримувати соціал-демократичні ідеї.

У контексті європейської інтеграції в Україні, освітня галузь відіграє важливу роль у забезпеченні та закріпленні ключових принципів стабільної демократії, таких як парламентаризм, права людини, свобода переміщення та участь у державному управлінні. Ці аспекти стають особливо актуальними після вступу країни до Болонського процесу. Цей крок відкриває нові можливості для студентів, що дає їм змогу приєднатися до різноманітних освітніх програм, таких як "Історія Європарламенту", "Євроінтеграція: етапи розвитку", "Політика

Європейського Союзу та його вплив на зовнішню політику України" та інших. Болонський процес орієнтований на залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у впровадженні європейської вищої освіти.

У даному контексті важливу роль відіграє активна участь студентів у власному самоврядуванні. Це сприяє задоволенню їхніх потреб, ефективній реалізації інтересів та формуванню сприятливого середовища для продуктивної співпраці молодих людей.

Як вже зазначено, молодь є найактивнішим шаром суспільства. Вони цікавляться проблемами рівності, культури, і не лише не байдужі до питань корупції та дискримінації. Молоді чоловіки та жінки часто стають на передові лінії протестів. Оскільки наші політичні лідери ніколи не відрізнялися критичним ставленням до власної поведінки, допускаючи не лише помилки, а й відверті зловживання, які шкодять їхній репутації взагалі, вони швидко забувають про енергію молодих людей, беручи її лише на свою користь. Таким чином, молодь, як і більшість членів суспільства, стикається з невизначеністю та необґрунтованістю існуючих орієнтирів у своєму розвитку та баченні.

У сучасних умовах ринкової економіки молодь стикається з рядом нових викликів. Проте, порівняно з іншими соціальними групами, її молодий вік відкриває найбільші можливості у соціальній, професійній та особистій сферах. Завдяки своїм психологічним особливостям, молоді люди можуть швидше засвоювати нові знання та навички, необхідні для адаптації до ринкових умов та інших аспектів суспільного розвитку.

Навчальні заклади виступають агентом політичної соціалізації молодих людей, адже від них молодь отримує своє перше політичне виховання та базову політичну освіту, саме в школах та університеті молодь починає себе ототожнювати громадянином та ідентифікувати себе як представника нації, тієї чи іншої країни.

Формування політичної свідомості та активної політичної поведінки молоді має багатопланове значення. По-перше, участь у політичних процесах дозволяє молоді повніше реалізовувати свій потенціал і виражати творчі здібності. По-

друге, активність молоді сприяє суспільним перетворенням і підвищує ефективність функціонування соціально-політичних інститутів. По-третє, розвиток молодих людей як політичних суб'єктів посилює зв'язок між політичними структурами та громадянським суспільством, забезпечуючи громадський контроль над управлінськими органами. Крім того, політична освіта підвищує громадянську компетентність і відповідальність молоді [37, с. 73].

Мета політичної освіти молоді полягає у формуванні та поглибленні знань про ключові принципи справедливості, порядку, свободи, рівності та участі, які є спільними для всіх членів суспільства. Політична освіта навчає молоде покоління ефективним методам суспільної взаємодії. Ці знання необхідні для вирішення суспільних проблем, захисту інтересів і розвитку громадянських якостей.

Система державної політичної освіти охоплює навчальні курси з суспільно-політичних дисциплін у школах і університетах, а також програми з політичної тематики на державних телекомпаніях і радіостанціях, а також відповідні розділи в пресі, які підлягають контролю з боку уряду. Емоційна складова політичної освіти спрямована на формування політичних уподобань. Дієвими інструментами політичної освіти є різноманітні ритуали, такі як демократичний перехід влади, дебати, урочисті заходи, нагороди, паради та демонстрації. Ці заходи служать як засоби політичної соціалізації молоді та спрямовані на виховання національного патріотизму, політичної толерантності та розвиток критичного мислення.

Зміст і форма політичної освіти тісно пов'язані з політичною атмосферою суспільства. У різних політичних системах, чи то демократичних, тоталітарних або авторитарних, ця освіта вирішує завдання збереження стабільності основних цінностей та інститутів. Особливо цікавим є дослідження процесів політичної освіти та соціалізації молоді в умовах політичних змін, які відбуваються у суспільствах перехідного періоду. Молодь, завдяки своїм віковим особливостям, досить легко піддається впливу, мобілізації та залученню до політичної діяльності. Питання справедливості, культурної ідентичності, мовної політики, національної свободи, боротьби з корупцією, влади та дискримінації завжди

цікаві молодим людям й збуджують активний інтерес серед них. Таким чином, молодь виступає ключовим каталізатором у різних політичних рухах, будь то революційні, бунтівницькі або реформаторські рухи.

Європейські моделі розвитку громадянського суспільства вплинули на формування правових засад громадянської освіти в Україні, які включають:

- Конституція України [38].
- Закон України "Про освіту", прийнятий 5 вересня 2017 року, № 2145-VII [39].
- Розпорядження Кабінету Міністрів України "Концепція розвитку громадянської освіти в Україні", затверджена 3 жовтня 2018 року, № 710-р [40].
- Указ Президента України "Про Стратегію національно-патріотичного виховання", затверджений 18 травня 2019 року, № 286/2019 [41].
- Указ Президента України "Про національну стратегію у сфері прав людини", затверджений 24 березня 2021 року, № 119/2021 [42].
- Указ Президента України "Про національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки", затверджений 26 лютого 2016 року, № 68/2016 [43].
- Указ Президента України "Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері", затверджений 1 грудня 2016 року, № 534/2016 [44].

Мета громадянської освіти, як визначено у Концепції, полягає в формуванні та розвитку у громадян України громадянських навичок, спрямованих на підтримку та захист державності та демократії, здатності захищати свої права, відповідального ставлення до громадянських обов'язків, а також на усвідомлення власної відповідальності за власне життя та життя територіальної громади. Відповідно до Концепції, громадянська освіта має спрямовуватися на розвиток цих навичок:

1. Розуміння власної громадянської, національної та культурної ідентичності, повага до різних культур та етносів.

2. Володіння необхідними знаннями, вміннями та навичками для збереження українських традицій та культурних цінностей, а також для реалізації власного потенціалу в сучасному суспільстві.

3. Розуміння важливості національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси.

4. Оволодіння європейськими цінностями, зокрема принципами демократії, та здатність до їх застосування у повсякденному житті.

5. Розуміння та повага до прав і свобод людини, здатність відстоювати свої права та права інших.

6. Усвідомлення принципів рівності та недискримінації, повага до гідності людини, толерантність, соціальна справедливість, доброчесність, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки та вирішувати конфлікти.

7. Розуміння державного устрою та державного управління на різних рівнях суспільного життя.

8. Знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та здатність їх застосовувати для прийняття обґрунтованих рішень.

9. Відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті.

10. Формування та аргументоване відстоювання власної позиції з урахуванням різних поглядів .

11. Критичний аналіз інформації та прийняття обґрунтованих рішень.

12. Здатність до соціальної комунікації та співпраці для вирішення проблем різних спільнот, у тому числі через волонтерську діяльність.

У відповідності з Концепцією, громадянська освіта має охоплювати всі галузі та рівні освіти, а також усі вікові категорії громадян.

Формальна освіта відіграє важливу роль у формуванні знань з громадянської освіти, розвитку громадянської свідомості та соціальної активності молоді. На цьому рівні освіта забезпечує оволодіння знаннями з громадянської освіти відповідно до стандартів, які спрямовані на розвиток особистих якостей

(цінностей, переконань, способів мислення), а також на набуття необхідних знань, умінь і навичок.

У дошкільній освіті встановлено "Базовий компонент дошкільної освіти", який визначає державні стандарти розвитку та освіченості дітей у віці 6-7 років, утверджений наказом Міністерства молоді та спорту України від 22 травня 2012 р № 615 [45]. Основна мета цього компонента полягає у формуванні ключових навичок та умінь, а також виховання системи ціннісних орієнтацій для подальшої інтеграції дитини у суспільство та розвитку громадянської активності. Однією з особливостей дошкільної освіти є поєднання виховання в родині та в суспільстві.

Для забезпечення гнучкості та різноманітності у впровадженні "Базового компонента дошкільної освіти"[45] було розроблено вісім комплексних та двадцять сім програм. Серед них слід зазначити програми, такі як "Я у Світі" [46], "Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях" [47], "Україна – моя Батьківщина" [48], "Вчимося жити разом" [49], "Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку" [50]. Ці програми супроводжуються відповідними методичними матеріалами та розробками. Відповідно до статті [51] 12 Закону "Про освіту" визначено ключові компетентності, які є необхідними для досягнення мети повної загальної середньої освіти. Формування цих компетенцій є важливим аспектом успішного функціонування сучасної молоді людини.

Відповідно до Концепції Нової української школи, виховання має бути інтегрованим у весь освітній процес і ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях. Це означає, що до нього повинні входити морально-етичні принципи, такі як гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, до себе та інших людей. Крім того, виховання має враховувати соціально-політичні цінності, включаючи свободу, демократію, культурне різноманіття, повагу до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, дотримання закону, солідарність і відповідальність.

У секторі загальної середньої освіти існують нормативи для різних її складових - початкової, базової та профільної освіти. Ці нормативи періодично оновлюються відповідно до стратегії реформ у галузі освіти, визначеної в Концепції "Нова українська школа" до 2029 року. Крім вдосконалення педагогічних методик, ця Концепція сприяє впровадженню інтегрованого та комплексного підходів у навчанні.

Стандарт початкової освіти, з огляду на громадянську освіту, встановлює ключові компетентності:

1. Громадянські та соціальні навички, пов'язані з принципами демократії, справедливості, рівності, прав людини, усвідомленням рівних можливостей та співпрацею для досягнення спільної мети, активністю у класі та школі, повагою до прав інших, відчуттям себе членом громадянської спільноти.

2. Інноваційність, відкритість до новаторських ідей, ініціативність у змінах у шкільному оточенні, формування знань, умінь та ставлень, що є основою компетентного підходу та дозволяють брати активну участь у житті громади.

3. Підприємливість та фінансова грамотність, що включають ініціативність, готовність до відповідальних рішень, усвідомлення етичних аспектів співпраці та прийняття особистих рішень.

У поновлених програмах початкової школи акцент робиться на практичній діяльності, рольових іграх, обговореннях та навчальних проектах, спрямованих на активне формування соціальних та громадянських навичок. Ці види діяльності активно реалізуються через предмет "Я і світ" [46] та міжпредметні зв'язки на рівні початкової школи.

У сфері професійної (професійно-технічної) та спеціалізованої підготовки, базова загальна середня освіта є фундаментом для розвитку громадянських компетенцій. Ці рівні освіти грають ключову роль у підготовці молоді до активної участі в суспільному житті. Подальший розвиток цих навичок можливий через вищу освіту та освіту дорослих, де вони можуть стати фундаментом професійної

діяльності. Позашкільна освіта доповнює цей процес, дозволяючи закріпити знання на практиці та розвинути необхідні навички для соціалізації та самореалізації. Усі ці зусилля спрямовані на розвиток здібностей молоді та надання їм початкових професійних знань і навичок, необхідних для подальшого успішного розвитку.

У сфері вищої освіти потрібно розглянути три напрями формування громадянських та політичних компетенцій:

1. Подальший розвиток громадянських навичок, отриманих на попередніх етапах навчання, шляхом їх практичного застосування. Університети та заклади освіти мають забезпечувати набуття цих навичок через освітні програми, які включають різноманітні курси відповідно до спеціалізації.

2. Підготовка фахівців у сфері політології, поведінкових, гуманітарних та суспільних наук. Ці фахівці отримують глибоку та спеціалізовану підготовку для роботи в галузі суспільних відносин та політики.

3. Студенти мають стимулюватися до участі у студентському самоврядуванні, волонтерській діяльності та інших соціальних ініціативах, що допомагає розвивати громадянські якості та активно взаємодіяти з суспільством.

4. Фахівці та професіонали, які навчаються у галузі освіти/педагогіки, готуються до проведення навчального процесу та виховання учнів на всіх рівнях освіти: дошкільному, загальноосвітньому, професійному (професійно-технічному) та вищому, а також у позашкільних закладах. Ця підготовка дозволяє їм ефективно забезпечувати формування громадянської компетентності учнів та учасників освітнього процесу, відповідно до встановлених стандартів.

Можна стверджувати, що існує система громадянської освіти, спрямована на формування у молоді свідомого та відповідального відношення до суспільства. Ця система має певну структуру, яка охоплює всі аспекти громадянської освіти, а зміст її враховує особливості віку учнів і їх здатність осмислювати знання, усвідомлювати норми поведінки та втілювати їх у життя.

Після 2014 року відбулися виборчі кампанії на рівнях президентських, парламентських і місцевих органів влади, результати яких чітко демонструють необхідність розвитку громадянської політичної культури в суспільстві. Це означає не лише зацікавленість у політичних процесах, а й довіру до політичних інститутів та готовність активно брати участь у політичному житті з відповідальністю та компетентністю. Згідно з досвідом розвинутих демократичних країн, досягнення цієї мети передбачає створення системи політичної (громадянської) освіти, яка буде мати як концептуальний, так і інституційний характер.

2.3. Агенти політичної соціалізації

Об'єктом дослідження є молодь, на яку суттєвий вплив справляють агенти первинної і вторинної соціалізації через різноманітні імпульси. Перші агенти включають сім'ю, друзів і однолітків, які формують основні цінності і ставлення. Другі агенти, такі як держава, політичні інститути (партії, об'єднання) та ЗМІ, впливають на формування соціальних установ та громадських переконань.

Розглянемо ближче агентів соціалізації, які впливають на формування особистості молодої людини. До агентів первинної соціалізації належать сім'я (близькі та далекі родичі), однолітки, вчителі, лікарі та інші особи.

Сім'я відіграє важливу роль, оскільки вона встановлює основні норми поведінки, що охоплюють усі аспекти життя. Від самого народження батьки передають культурну спадщину та цінності, які є характерними для певного суспільства. Вони вчать дитину етикету в сімейному колі, включаючи повагу до всіх членів родини, розвиток взаєморозуміння і довіри, а також усвідомлення особистого простору та понять власності. Ці вміння допомагають підлітку успішно інтегруватися в суспільство і виконувати соціальні ролі з комфортом.

Спілкування з однолітками та друзями впливають на формування вподобань особистості, що відображаються у її поведінці та відповідають певній культурній нормі. У підлітковому віці, коли особистість активно розвивається, багато індивідів обирають представлення в субкультурі. Субкультура передбачає добровільне об'єднання з власною системою символів і цінностей, що

відрізняється від загальноприйнятих стандартів. У сучасному світі члени таких груп можуть не підтримувати загальні норми, але дотримуються їх в межах, що можна назвати адаптацією до суспільства.

Як вже було вказано раніше, до агентів вторинної соціалізації відносяться державні установи, різноманітні громадські організації, політичні формування, ЗМІ та інші суспільні структури.

Незалежно від місця проживання, перед державою стоїть значиме завдання інтеграції молодого покоління у суспільство та стимулювання їхнього інтересу до особистісного та колективного розвитку. Основним інструментом для досягнення цих цілей є інформація, що поширюється через різні комунікаційні канали. Молодь ХХІ століття, відома як покоління Z або digital natives, росла в умовах, коли екрани стали не лише засобами розваг, але й основним середовищем їхнього світу. Тому на сьогоднішній день надзвичайно важливо детально аналізувати інформаційні потоки, зокрема інформаційно-мережеві та офіційно-інституціональні, які формують суспільну свідомість та культурні цінності [97].

Інформаційно-мережевий канал включає в себе всю інформацію, що доступна у мережі Інтернет. У зв'язку з широким поширенням мережі, зростанням числа користувачів, покращенням обслуговування, швидкості доступу та мобільності, Інтернет грає все важливішу роль у житті молоді.

Молодь тепер може швидко отримувати величезний потік інформації, але разом з цим почали активно використовуватись засоби маніпуляції через спотворення та підробку фактів інформаційними джерелами. Цей процес також спричинив значні психічні проблеми і фобії, пов'язані з віртуальною реальністю.

Одним з найбільше розповсюджених та ефективних інноваційних інструментів політичної соціалізації молоді на сьогодні є глобальна мережа Інтернет. З її створенням та постійним удосконаленням все більше людей отримують доступ до цієї послуги, і в наш час майже в усіх розвинених країнах практично кожен громадянин може регулярно користуватися Інтернетом.

Роль Інтернету у сучасній соціалізації молоді стала надзвичайно вагомим, оскільки ця глобальна мережа стала основним джерелом та засобом поширення

інформації. На поточному етапі розвитку суспільства Інтернет виконує роль головного медіа-каналу, що оперативно випереджає усі традиційні засоби масової комунікації. Швидкість поширення та використання Інтернету, зокрема швидке проникнення до масової аудиторії, має надзвичайний і навіть безпрецедентний характер у історії розвитку масових медіа. Як відзначає Є. Вартанова, "американському радіо знадобилося 38 років, щоб залучити 50 мільйонів слухачів, телебаченню - 14 років, а Інтернету лише 4 роки, щоб досягти цієї ж кількості користувачів у США" [32, с.38].

Статистика чітко показує швидкий розвиток Інтернету в Україні. У 2000 році цим сервісом користувалось близько 320-350 тисяч осіб, що становило менше 1% дорослого населення. З роками ця цифра стрімко збільшувалась: до кінця 2002 року користувачів вже налічувалося 2,5 мільйона, що становило 5% дорослого населення [33, с.84]. На початку 2009 року вже 27% дорослого населення користувалося Інтернетом [34], а у 2012 році ця цифра зросла до 45% [35]. Ці дані підтверджують, що Інтернет стає більш доступним та популярним для населення, що відображає важливість його ролі в сучасних процесах соціалізації.

Деякі дослідники [36, с. 89] відзначають, що ключовим аспектом Інтернету як інструмента політичної соціалізації є принцип свободи, що проявляється не лише у словах, але й у діях. Практично для кожної молодої людини в Інтернеті може існувати її власний профіль, а для деяких це може бути альтернативним життям, де вони керують власним веб-сайтом, блогом або групою. Соціальні мережі створюють "четвертий вимір" ХХІ століття, який відображає певну структуру, що базується на міжособистісних зв'язках та спільних інтересах. Як онлайн-платформа, соціальна мережа дозволяє людям взаємодіяти та об'єднуватися за їхніми унікальними інтересами, забезпечуючи широкий спектр засобів взаємодії (відеочати, обмін зображеннями, музика, блоги). Особливо важливими для політичної соціалізації є тематичні соціальні мережі, які за допомогою спілкування передаються норми та цінності певних спільнот [36, с. 110-111].

Однак, основним недоліком такого унікального "віртуального-плюралізму" є анонімність, часто супроводжується повною відсутністю відповідальності. Хоча

Інтернет задовольняє основні потреби інформаційного суспільства, ми часто не враховуємо головне: нестачу навичок бути політично активними в реальному житті, висловлювати й обґрунтовувати свої погляди не лише віртуально, а й у протистоянні з реальними опонентами через вербальну та невербальну комунікацію.

Засоби масової інформації нерідко вважаються одним з інноваційних інститутів політичної соціалізації, навіть попри їх давню історію як форми передачі і комунікації. Роль ЗМІ як агента політичної соціалізації стала обговорюватися відносно недавно.

Засоби масової інформації грають ключову роль у політичній системі. Вони представляють собою структури, призначені для широкого розповсюдження різноманітних інформаційних матеріалів за допомогою спеціальних технологічних засобів.

Історія свідчить, що ЗМІ можуть мати різні політичні цілі: вони можуть сприяти освіті громадян, формуванню у них почуття гідності, бажанню до свободи та соціальної справедливості, але також можуть слугувати інструментом тиску, розпалювати міжнаціональну ворожнечу, поширювати недовіру та страх. ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні громадянської свідомості, що впливає на утвердження соціо-політичної позиції та вибору у сфері політичної поведінки. Таким чином, ЗМІ можуть значно впливати на формування політичної поведінки громадян, яка може бути адаптивною або конфронтаційною [36, с.73].

За даними доповіді "Молодь - 2018", що включала опитування 2000 респондентів, лише 8,9% постійно стежать за політичним життям України. Інших 25,9% виявляють інтерес до основних політичних подій, тоді як більшість, а саме 65,2% опитаних, рідко або зовсім не цікавляться політичними подіями країни. За віковими групами найвищий рівень політичної соціалізації спостерігається серед молоді віком 25-29 років 39,7%, на другому місці - група віком 30-34 роки 38,4%, і на третьому – молодь віком 20-24 роки 32,3% [98]. Інституційні канали інформації, такі як урядові видання, телевізійні канали (наприклад, РАДА), а також офіційні веб-сайти державних органів, є ключовими джерелами інформації

для владних структур. Проте низькі показники інформаційної активності є результатом тривалої неефективної діяльності державних установ та загальної кризи довіри до політичних лідерів.

Якщо вплив ЗМІ на формування особистості не має контролю, то освіта є більш офіційним і структурованим каналом соціалізації. Основна мета освіти полягає у забезпеченні соціальних змін і розвитку суспільства, формуванні національної ідентичності, підтримці соціальної стабільності та інтеграції. Однією з ключових задач освіти є виховання позитивної поведінки в освітньому середовищі та адаптація до соціального середовища.

Держава активно підтримує вирішення проблем у освітньому процесі через відповідну законодавчу базу. Однак існують серйозні проблеми, такі як зміна покоління викладачів, низька оплата праці, складнощі у підготовці кваліфікованих кадрів, матеріальні труднощі у забезпеченні навчального процесу та інші аспекти. Важливо враховувати, що управління освітнім процесом має ієрархічну структуру, і громадяни не мають можливості безпосередньо впливати на нього або змінювати його напрямок. Ці проблеми значно ускладнюють повноцінну соціалізацію молоді.

На місцевому рівні соціалізація відбувається через територіальні громади, які об'єднують жителів сіл, селищ і міст. Ці громади є самостійними адміністративними одиницями або можуть формуватись добровільним об'єднанням кількох сіл з одним адміністративним центром [99]. Головна мета самоорганізації полягає у вирішенні потреб місцевого населення. Громади мають свої власні органи місцевого самоврядування, включаючи районні та обласні ради, виконавчі органи, а також механізми для самоорганізації населення.

Станом на 2018 рік згідно опитуванню "Молодь - 2018", лише 24,4% опитаних виявили готовність активно сприяти розвитку своєї об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Ще 22,3% заявили, що скоріше не будуть брати участь у її розбудові, а 31,2% взагалі не планують розвивати свої ОТГ [98].

В Україні наразі спостерігається новий етап у реформуванні самоорганізації населення, але процес супроводжується значними викликами. Наприклад, існує

обмежений рівень співпраці між органами місцевого самоврядування та організаціями самоорганізації населення у вирішенні соціальних проблем, проблеми в законодавстві та недостатність ресурсів у самоорганізаційних органах для виконання їхніх завдань. Часом мешканці громад формують громадські організації (ГО) чи політичні партії з метою досягнення своїх цілей.

Громадські об'єднання відіграють ключову роль у процесі соціалізації, що відбувається на всіх етапах розвитку громадянського суспільства. Основною метою неурядових організацій є поліпшення якості життя людей і сприяння їхній соціалізації. Вони керуються цінностями демократії, соціальної справедливості та верховенства права. Основні завдання, пов'язані з процесами соціалізації, включають: надання допомоги найбільш вразливим верствам населення, боротьбу з бідністю, реалізацію освітніх програм, організацію відпочинку для членів організації, захист прав та свобод, сприяння формуванню відповідальності та активної участі у суспільних процесах, а також виконання контрольних функцій щодо діяльності влади та протидії корупції.

У процесі політичної соціалізації молоді постає проблема недостатньої персоніфікації суб'єктів навчання. Окрім навчальних закладів, що викладають політологію, жодна інша установа не займається політичною освітою молодого покоління. В Україні політичні партії здебільшого зосереджені на боротьбі за владу. Молодь рідко реалізує свої політичні права, такі як підписання політичних вимог та підтримка онлайн-петицій, участь у мирних демонстраціях, мітингах і протестах, волонтерство в організаціях та робота в політичних партіях.

Після аналізу існуючих інститутів, що займаються соціалізацією молоді, було виявлено наступне: Законодавча база теоретично відповідає сучасним потребам, але практичне втілення залишається недостатнім. Лише після Революції гідності молодь стала активно визначати пріоритетні напрямки власного розвитку, проявляючи самосвідомість і бажання активно долучатися до будівництва країни. Водночас, виявлено, що основним інструментом впливу є інформація, ефективно використання якої відбувається в кіберпросторі.

2.4. Вплив пандемії COVID-19 на політичну соціалізацію молоді

Пандемія викликала значний стрес у суспільстві, що вплинуло на його соціально-політичне життя. Хоча епідемія вже завершилася, новини про нові хвороби та віруси продовжують турбувати людей. Згідно з думкою багатьох соціологів і психологів, COVID-19 серйозно вплинув на емоційний і психічний стан суспільства, особливо молоді. “Ми стали свідками та учасниками безпрецедентної кризи глобального масштабу, що охопила всі аспекти життя. Карантинні заходи, протиепідемічні та санітарно-гігієнічні правила, постійний страх за своє життя і здоров’я, а також за життя і здоров’я близьких, закриті кордони, обмежена мобільність, перехід на дистанційну роботу і навчання, неможливість проводити дозвілля та спілкуватися в звичному режимі – все це створило несприятливе соціально-психологічне середовище, яке стало постійним джерелом стресу для кожного з нас” [52].

Також слід зазначити про емоційне напруження через фінансові труднощі в сім'ях, віддалену роботу та інші чинники. Висновки соціологічних досліджень часто свідчать про те, що більшість молодих людей відчуває невизначеність і безпорадність через загальний стрес, що виник внаслідок карантинних обмежень. Ця нестабільність призвела до появи депресивного настрою, особливо у перших місяцях карантину, коли всі не мали чіткого уявлення про те, на що розраховувати і як допомогти. Дослідження ЮНІСЕФ акцентують увагу на тому, що "діти та молодь можуть відчувати вплив COVID-19 на своє психічне здоров'я та добробут ще довгий час"[54]. Узагальнюючи, це спричинює значні втрати серед кваліфікованих молодих працівників у різних сферах суспільного життя.

Внаслідок порушень у навчальному процесі та постійного хвилювання за своїх родичів та оточуючих, молодь почала шукати нові шляхи пристосування до стрімко змінюючогося світу. Процес адаптації є надзвичайно складним, тому молоді люди часто переживають різні негативні емоції, включаючи страх, тривогу, агресію та гнів. У сучасних умовах ці напружені стани та втрата спокою, що виникли під час карантину, лише поглиблюються через виклики війни, окупації, обстрілів, відключень електроенергії та інші події.

Протягом періоду пандемії можна спостерігати, як змінювалися настрої та звички молоді та як це вплинуло (або не вплинуло) на глобальні зміни. Наприклад, молодь все більше звертає увагу на використання соціальних медіа та сучасних технологій, споживає більше розважального контенту та шукає нову інформацію, щоб відволіктися від проблем зовнішнього світу. Однак в умовах постійного стресового навантаження, яке спричинене війною, люди зазнають труднощів у пристосуванні та пошуку шляхів ще більш посиленій тривозі.

Оцінюючи досвід періоду пандемії, можна відзначити, як різні сфери суспільного життя адаптувалися до нових умов та його вплив на політичну обстановку. Наприклад, культурні установи та медіа зіткнулися з обмеженнями під час карантину, що створило кризу в культурних цінностях та досягненнях. Проте завдяки швидкому переходу до нових засобів дистанційного доступу, вдалося подолати ці проблеми частково. "Пандемія COVID-19 стала новим випробуванням для мистецько-культурного життя країни. Усі театри, музеї, кінозали, фестивалі, бібліотеки та творчі центри припинили роботу. Але у віртуальному просторі все змінилося. Багато проєктів та установ перейшли в онлайн-формат. Тепер переглянути фільм чи виставу можна у будь-який час" [53]. Перехід більшості сфер суспільного життя до онлайн-формату допоміг не лише подолати кризу, а й запобігти стрімкому погіршенню психологічного стану суспільства, його цінностей, норм та поведінкових моделей. Адапована до нових умов сфера культури та розваг частково змогла підтримати молодь у ці складні часи.

Проте, не всі члени суспільства можуть прийняти та зрозуміти такий швидкий ритм змін, що часто призводить до поширення панічних настроїв. Ця паніка може використовуватися як інструмент політичних маніпуляцій і часто спричиняє загострення хронічних захворювань і психічних розладів. За словами Ткаченка, "зростаючі темпи і обсяги інформаційно-комунікативних навантажень часто призводять до серйозних проблем здоров'я серед молодих працездатних людей, яка потребує допомоги від родичів, медичного та соціального персоналу" [55, с. 58]. У сучасних умовах, важливо, щоб держава забезпечувала підготовку

кваліфікованих психологів та медичних працівників, які готові допомагати тим, хто постраждав від критичних ситуацій. Фахівці з охорони здоров'я мають розуміти всі аспекти роботи в умовах пандемії або війни і мати практичний досвід у взаємодії з людьми. Ці питання важливо вирішувати не лише на рівні окремих громадян, але й на рівні громад, держави та світової спільноти.

Очевидно, “що для ефективного впровадження державної стратегії боротьби з пандемією COVID-19 в Україні, влада повинна враховувати особливості поведінки та емоційний стан населення, а також сприяти формуванню партнерського співробітництва з людьми” [56, с. 75]. Важливо, щоб кожна людина усвідомлювала всі можливі наслідки своєї бездіяльності під час пандемії і діяла для запобігання її поширенню. Ця думка відображає важливість безпеки в контексті громадянської відповідальності, політичної соціалізації та стратегій молодіжної політики.

Обмеження, що спричинені COVID-19 суттєво вплинули на працевлаштування та особисте життя, що призвело ці сфери до їх занепаду та погіршення якості освіти серед молоді. Збільшувалися хвилі пандемії, розроблялися нові стратегії, що включали безпечні та ефективні методи навчання. Протягом цього періоду з'явилися нові можливості для учнів та студентів, які могли використовувати дистанційні інтернет-платформи спілкування, такі як Zoom, Google Meet та інші. Незважаючи на зменшення смертності серед молоді, дослідники підкреслюють, що для багатьох це був складний період випробувань - перехід до віддалених форм роботи та навчання [52]. Робота з новим інформаційним простором стала проблемою для отримання освіти, особливо щодо організації дистанційного навчання. Різкий перехід до нового способу життя може потенційно викликати психічні розлади. Цей різкий змінний перехід призвів до втрати роботи, розлуки з близькими, підвищення невизначеності та стресу. Для молоді, яка часто не має достатньої підтримки й опору, така зміна стала особливо складною. Дослідники описують емоційний стан учасників освітнього процесу як переважання негативних емоцій і настроїв, таких як тривога, страх, роздратування, агресія. У багатьох виникали ознаки

емоційного вигорання, астеничні реакції та симптоми дистресу [57, с.3-4]. З іншої сторони, учасники освітнього процесу отримали можливість освоєння високотехнологічного простору та більше часу на самостійне навчання. Підтримка родичів часто мала позитивний вплив, надавала мотивацію та зменшувала напругу.

Роки пандемії показали, як суспільство може об'єднати зусилля для подолання глобальних криз і небезпек. Цифрові технології створили умови для підтримки зв'язку між студентами, викладачами та іншими учасниками освітнього процесу, навіть якщо вони перебувають на відстані один від одного в часі та просторі. Проте, цей підхід не підходить для всіх вікових груп. Важливо також забезпечити можливості для офлайн-спілкування та "живої" соціалізації.

Формування соціального досвіду та здобуття різноманітних життєвих навичок є важливою складовою соціалізації. Цей процес розпочинається у дитинстві і розвивається у різних напрямках. Політична соціалізація допомагає реагувати на виклики політичного життя, розуміти їх, зміцнювати стійкість до політичних турбулентностей та встановлювати зв'язки з однодумцями.

Набуття політичного активізму та політичної свідомості позначається через вплив участі у різних соціальних інститутах, таких як сім'я, школа, професійні групи, кола друзів та громадські організації. Однак сучасна молодь в Україні часто залишається поза цими процесами через довготривалі обмеження та закриття закладів, що призводить до додаткових емоційних напружень та тривоги. Обмежений доступ до спілкування та недостатність можливостей ділитися досвідом може викликати почуття депресії, особливо в умовах, коли інституції соціалізації зазнають змін, бо "тривалі періоди закриття закладів і обмеження на пересування приносять додаткових емоційних хвилювань і тривог", особливо в контексті змін в інститутах соціалізації [58, с.168-169]. Внаслідок тривалого перебування вдома та відсутності спілкування з іншими людьми, молодь може втрачати інтерес до подій навколо, відчувати відчуження від соціального життя та ставати замкненою. Недостатня фізична активність може призвести до погіршення здоров'я та деградації. Загалом, це може

призвести до тривалого відчуження молоді від суспільства та задоволення їхніх потреб штучними засобами. Постійний відсутній контакт з іншими може позбавити молодь можливості формування стосунків зі своїм оточенням та відчуття включеності до соціальних груп людей.

Молодь відчула вплив економічних втрат через пандемію. Чимало перешкод ускладнили розвиток бізнесу та порушили баланс попиту та пропозиції на ринку. Учасники соціологічних досліджень відзначали зниження активності у тих сферах, де вони діяли, що підірвало їх віру в майбутні перспективи. Таким чином, "механізми державної політики повинні адаптуватися до сучасних викликів і передбачати: спрямовані дотації для вразливих груп безробітних, таких як жінки, молодь та самозайняті особи; виділення коштів на програми підвищення кваліфікації безробітних у форматі онлайн; підтримку стартапів; індивідуальний підхід до осіб без роботи з використанням послуг кар'єрних консультантів; залучення безробітних до громадських робіт, включаючи віддалені форми зайнятості для молоді" [59, с. 168-169].

Під час пандемії COVID-19 державна політика стикнулася з важким завданням: для стримування поширення вірусу країни світу ввели обмеження на права та свободи громадян. Ця ситуація вразила навіть демократичні країни, які зазвичай гордяться своїми гарантіями безпеки громадян. На світовій політичній арені знову з'явилися нові гравці - транснаціональні корпорації, такі як Google, Facebook, Microsoft, Amazon, які здобувають вплив не лише в економічній та цифровій сферах, а й у політичній.

Різні кризові ситуації, такі як катастрофи, епідемії, війни та інші глобальні загрози, завжди призводили до стресу, психічних розладів і напруги в суспільстві. Пандемія COVID-19 швидко перетворилася на загрозу для всього світу і спричинила серйозні наслідки, особливо для людей похилого віку та молоді. Економічне становище українців, особливо в малих містах та селах, стало ще погіршим через обмежені можливості переходу до онлайн-форм роботи, навчання, обслуговування та спілкування, викликані недостатністю технологічного обладнання. Система охорони здоров'я також не могла впоратися

з проблемою через нестачу кваліфікованих медичних працівників. Карантин та пов'язані з ним обмеження змусили суспільство адаптуватися до дистанційного способу життя, але в умовах війни та незавершеного процесу демократизації цей перехід став ще одним випробуванням для стійкості молодого покоління та держави в Україні.

2.5. Вплив повномасштабного вторгнення Росії в Україну на політичну соціалізацію молоді

Під час воєнного стану молодь опиняється під впливом різноманітних соціальних, економічних та політичних факторів, що може вплинути на процес її політичної соціалізації. Цей період створює складну соціальну ситуацію, яка торкається життя кожного громадянина країни.

Соціалізація - це процес освоєння соціальних норм, цінностей, моделей поведінки та культури, що допомагає людині інтегруватися в суспільство [60]. Молодь бере участь у військових діях що впливає на її соціалізацію[61]. Військовий досвід формує відданість, патріотичність, ще більше любов до своєї країни, але також призводить до різноманітних психологічних хвороб.

У глибокому аспекті, період воєнного стану може викликати зміни в соціальному середовищі молоді. Ці зміни включають переосмислення міжособистісних відносин, перегляд ролей та функцій молоді у суспільстві, а також зміна економічних та політичних умов. Цей процес сприяє формуванню нових цінностей та переконань у молоді, що впливає на їхнє бачення світу та соціуму. У той же час, під час воєнного стану молодь долучається до соціальних та волонтерських рухів та різних протестних акцій, спрямованих на протистояння військовим діям або вирішення соціальних проблем, що виникають у зв'язку з конфліктом. Проте така активність може призвести до конфліктів із владою та іншими суспільними групами [62].

Враховуючи індивідуальні особливості кожної людини, такі як соціальний статус, оточення, культурні переконання та інші фактори, важливо розуміти, що вплив зазначених чинників може бути різним для кожного. Тому успішна

соціалізація молоді під час воєнного стану передбачає уважне врахування їхнього різноманіття та створення відповідних умов для їхнього розвитку.

Один з ключових аспектів соціалізації молоді під час періоду війни - це забезпечення їхньої безпеки та захисту від негативних наслідків війни. Важливо, щоб молодим людям надавалася належна психологічна підтримка та допомога у вирішенні проблем, які виникають через зміни у їхньому соціальному середовищі [63]. Також важливою складовою є можливість отримання освіти та навчання для молоді [64; 65]. Війна може привести до припинення освітніх процесів та розвитку, тому необхідно забезпечити доступ молодим людям до навчальних можливостей та інших форм особистісного зростання, навіть у найскладніших умовах воєнного стану.

Соціальна ідентифікація молоді, їхні соціальні зв'язки, свобода вибору та особистісний розвиток страждають через військові дії. Ці умови створюють безліч стресових ситуацій, що призводять до психологічних травм та проблем з ментальним здоров'ям. Варто додати, що застосування воєнного стану негативно впливають на освітній процес молоді через закриття навчальних закладів і спричиняє обмеження або повна відсутність доступу до навчання на тих територіях де ведуться активно бойові дії, а також навчання на окупованих територіях взагалі не можливе, а якщо можливе то лише за умови вчитися на окупантських засадах та цінностях. Це значно обмежує особистісний розвиток як громадянина [66]. Обмеження соціальних активностей, заходів для молоді та розваг це також наслідки війни та воєнного стану.

Більшість молодих людей в Україні 82% відчули вплив війни. Згідно з авторами звіту аналітичного центру Cedos [67 с.30], малоймовірно, що хтось уникнув негативних наслідків війни, навіть якщо не врахувати стресовий фактор. У 2022 році індекс споживчої інфляції сягнув 27%, і мало в кого в Україні зросли доходи. Вірогідно, що 18% респондентів, які не відзначили втрати від війни, не усвідомлюють їх або вважають їх менш значущими порівняно з іншими людьми.

Цікаво, але не зважаючи на трагедію війни та значний потік переселенців (практично кожна п'ята молода людина), частка молоді, яка відмовляється

покидати свій рідний населений пункт, збільшилася з 48% до 66% у 2022 році. Це може пояснюватися як зміцненням патріотичних почуттів та соціальної єдності, так і масовою міграцією молоді за кордон (під час якої ті, хто залишався, частіше схильні залишатися), а також поверненням певної кількості молодих людей з-за кордону чи інших регіонів (які вирішили припинити міграцію і залишитися вдома) [67, с.32].

Серед молодих людей, які опитувалися та виїхали за кордон, більшість 76% виразили бажання повернутися в Україну; 11% висловили намір залишитися у країні, де знаходяться наразі; 6% виразили бажання переїхати всередині країни або в іншу країну, тоді як решта ще не вирішила своє майбутнє [67, с.36].

У контексті повномасштабного вторгнення РФ відбулося збільшення чисельності молодих людей, які долучилися до волонтерської діяльності. Приблизно третина молоді почала займатися волонтерством після початку повномасштабного вторгнення, ще 13% вже здійснювали волонтерську роботу раніше і продовжили це робити у 2022 році. Половина молоді взагалі не займається волонтерством, що свідчить про певний прогрес в порівнянні з минулим періодом, коли таких було 62%. Порівнюючи ситуацію з волонтерством до і після початку повномасштабного вторгнення, найбільше помітним є збільшення кількості молодих людей, які приєдналися до волонтерської діяльності. Наприклад, якщо попередньо лише 6% осіб вперше взяли участь у волонтерських заходах протягом останніх 12 місяців (за даними попереднього опитування), то у 2022 році таких стало вже 30% [67, с.57].

Після початку повномасштабного вторгнення більшість молодих людей займалися збором коштів для ЗСУ або планували долучитися до цієї діяльності в майбутньому. Серед найпоширеніших видів волонтерської діяльності, у яких молодь вже бере участь або хоче долучитися, є надання фізичної допомоги на місцях, підтримка військових, допомога внутрішньо переміщеним особам та біженцям, а також організація збору коштів і гуманітарної допомоги.

Згідно з результатами опитування, менше половини молоді обізнані про існування дитячих і молодіжних організацій: лише 43% знають про їхню

діяльність в Україні, тоді як понад третина 37% не мають такої інформації. 12% молодих людей беруть участь у окремих заходах цих організацій або дізнаються про їхню роботу через ЗМІ, і тільки 2% є їхніми членами. Більшість з них беруть участь у волонтерських, молодіжних або культурно-просвітницьких організаціях.

Протягом останнього року участь молоді у діяльності інститутів громадянського суспільства залишалася досить низькою: більшість респондентів 70% не були залучені до жодної з таких організацій. У порівнянні з 2021 роком, частка тих, хто приєднався до волонтерських організацій, зростає вдвічі з 8% до 16%, проте зменшилася кількість учасників шкільного або студентського самоврядування з 12% до 8%, що, ймовірно, пов'язано з переходом на дистанційне навчання. Крім того, скоротилася частка молоді, яка брала участь в організаціях, пов'язаних з освітою, мистецтвом, наукою, спортом та дозвіллям, а також молодіжних організаціях, можливо, через обмеження їхньої діяльності у зв'язку з війною[67, с.61].

Опитані проведених діалогів в рамках ініціативи "Діалоги перемоги: роль молоді в оновленні України" відмічали певні зміни в роботі молодіжних рад. Наприклад, спостерігалася збільшена активність молодіжного руху, підвищення рівня ініціативності серед молодих людей та зростає політична зацікавленість. Однак була відзначена неефективність адвокатури в змінах молодіжної політики та інших напрямках, розсіювання уваги на різних проблемах, а також збільшення рівня стресу, вигорання та тривожності серед учасників і представників у цих діалогах. На основі обговорень виділено сім ключових напрямків, де учасники фокус-груп вбачали можливості для розвитку молодіжної політики: взаємодія з владою та сприяння міжсекторальній кооперації, підтримка та адаптація волонтерських організацій, інформаційна та просвітницька робота, питання працевлаштування та розвитку підприємництва, соціальна сфера, надання психологічної підтримки, розвиток потенціалу молоді та молодіжних рад, національно-патріотичне виховання [67, с.62].

Підвищення потенціалу молоді та молодіжних рад може включати створення мережі молодіжних центрів, як це було вказано учасниками діалогів. Представники молодіжних рад, які брали участь у цих обговореннях, частково збігаються з тим, що молодь, відповідно до результатів опитування, виявила бажання бачити у молодіжних центрах такі напрямки, як національно-патріотичне виховання 41%, підтримка кризових груп молоді 37% та розвиток волонтерської діяльності 31%. Ефективна взаємодія між молодіжними радами та центрами може стати важливою віхою у задоволенні цих потреб молоді [67, с.63].

Учасники обговорювали підтримку української культури та заходи, спрямовані на обмеження російського контенту, як важливий аспект у вихованні національної свідомості. Згідно з результатами опитування, 72% молоді підтримують бойкот російського культурного простору (музики, літератури, кіно), що підкреслює значимість цього напрямку для молодіжних рад. Під час обговорень з учасниками виявилася потреба у наданні як матеріальної, так і моральної підтримки молоді. Це також відображено у результатах опитування, де створення проєктів для молоді 47% та фінансова підтримка ініціатив молоді 45% були найбільш поширеними відповідями на питання про покращення громадської активності [67, с.63].

Однією з перспектив розвитку молодіжної політики, визначеною у ході діалогів, є надання психологічної підтримки. Результати опитування підтверджують, що серед молоді є попит на психологічну допомогу, і 24% опитаних вважають, що молодіжні центри повинні забезпечувати психологічні консультації [67, с.63].

Участь молоді в політичних партіях та спілках залишається досить не високою. Менше ніж 1% опитаних беруть активну участь як члени політичних об'єднань, ще 2% належать до них, але не беруть участі у заходах. Тільки 7% молоді відвідують заходи таких груп, навіть не будучи членами. Більшість респондентів 84% взагалі не мають наміру приєднатися до політичних партій або спілок [67, с. 63].

Учасники фокус-групи висловлювали різноманітні думки щодо залучення молоді до громадської активності. Деякі з них підкреслювали можливості підписування петицій та використання інших інструментів громадської участі, описуючи свій власний досвід та активність у цьому напрямку. Але також були висловлені пасивні настрої та переконання, які вказували на складнощі впливу молоді на дії влади через її внутрішню систему прийняття рішень. Ці погляди можуть вплинути на бажання деяких учасників активно долучатися до подібних ініціатив у майбутньому [67, с. 63-64].

Активна участь у відновленні України повинна починатися з розуміння власної важливості та ролі у цьому процесі, а також з усвідомлення сфери свого впливу. Після початку повномасштабного вторгнення значна частина молоді проявила активність. З'явилися нові громадські організації, які допомагають у гуманітарній допомозі та реабілітації постраждалих, центри активності та творчості для молоді, тисячі громадян знаходять себе у волонтерстві, участі в армії або висловлюють намір розпочати політичну кар'єру. Також слід згадати про важливу просвітницьку діяльність українських діячів, інтелектуалів та звичайних освічених громадян, які виявляють зацікавленість у подібних процесах. Слід підкреслити, що саме молодь є найбільш передовою, ініціативною та освіченою категорією населення завдяки технологічним досягненням та швидкій адаптації до нових реалій в суспільстві.

Молодь, завдяки своїй енергії та патріотизму, готова долучитися до відновлення різних сфер суспільного життя. Це потребує не просто запрошення їх у процес, але й надання широкої підтримки неформальній освіті та волонтерству. Важливо визнавати досягнення в цих сферах як невід'ємну частину формальної освіти, залучати школярів до економічних процесів з відповідною компенсацією їхнього часу, розвивати молодіжні центри та простори у громадах, ініціювати фінансування молодіжних проєктів на різних рівнях уряду, використовуючи електронні інструменти для залучення громадян.

Україна має проблеми з фінансуванням різних ініціатив, зокрема у сфері молодіжної політики. Тому особливу важливість набуває підтримка з боку

міжнародних організацій, особливо на місцевому рівні у співпраці з місцевими органами влади. Такий підхід сприяв би не лише розвитку молодіжної сфери та залученню молоді до громадського життя, а й у процесах децентралізації та європейської інтеграції на місцевому рівні.

Соціалізація молоді під час війни має свої унікальні риси порівнюючи зі звичайними умовами мирного життя. Основні особливості соціалізації молоді в таких обставинах включають:

Під час соціалізації молоді в умовах війни важливо враховувати особливості різних соціальних груп. Наприклад, жінки можуть стикатися з додатковими труднощами та обмеженнями, такими як гендерні стереотипи та обмежений доступ до військових навчальних закладів. Також слід брати до уваги національні та етнічні особливості молодих людей, оскільки вони можуть впливати на їхні цінності та розуміння війни [61]. Соціалізація молоді під час воєнного стану є складним процесом, що вимагає особливої уваги та підтримки з боку суспільства. Варто вжити заходів для захисту та підтримки молоді в ці часи, щоб вони мали змогу розвиватися і бути повноцінними учасниками суспільства в майбутньому.

Воєнний стан, з однієї сторони, може сприяти посиленню патріотичних настроїв та зміцненню національної єдності. З іншої сторони, це поглиблює деформацію суспільства, через відсутність належної політичної соціалізації, та доступу всієї молоді до політичного життя країни.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

3.1. Формування політичних цінностей та орієнтацій молоді в Україні

Зі змінами історичного розвитку суспільства змінилась і свідомість людей, і українське суспільство не є винятком. До таких основних цінностей, як любов, сім'я та добробут, додалися нові: свобода, рівність і демократія та трансформувались старі і нові норми соціальної поведінки, серед них є етикет спілкування в соціальних мережах, ставлення до життєвих позицій в сучасному світі, дітей тощо, що потребують детального аналізу. У кожному громадянському суспільстві норми і цінності соціальної поведінки формуються індивідуально через вплив багатьох чинників, що можна назвати відносною девіацією. Кожне суспільство встановлює свої цінності та моделі соціально прийнятної поведінки.

Для того щоб дослідити тип політичної культури і чи змінилися цінності та орієнтації українців в роки незалежної України, потрібно проаналізувати яким чином змінювались цінності та орієнтації у нації.

На межі XX і XXI століть питання цінностей стали безперечним пріоритетом у наукових дискусіях. Це підтверджують численні міжнародні конференції, семінари та зустрічі, де активно обговорюються різні аспекти цієї теми. В експертних колах обговорення та дискусії щодо цінностей стали звичною справою. З'явилися спеціалізовані наукові видання, присвячені різним аспектам ціннісної проблематики. Наприклад, у Польщі видається журнал “Kultura i wartości”, у Німеччині — “Wissenwert”. Висока актуальність ціннісної проблематики також підтверджується неурядовими організаціями Великої Британії, які виступають за офіційне заснування Всесвітнього свята цінностей. У 2016 році це свято було визнане і почало набирати популярності в різних країнах. На сьогодні до цієї ініціативи долучилися 91 країна світу [76, с.486].

Протягом сучасної історії України відбувалися зміни в людських цінностях і сенсах: деякі з них набували пріоритетного значення у сприйнятті та розумінні подій і явищ, що відбуваються, тоді як інші втрачали свою колишню вагомість. Цей процес пов'язаний з преференційним мисленням людини, яке віддає перевагу певним життєвим явищам і подіям, вважаючи їх ключовими для окремих осіб або соціуму, тоді як інші розглядаються як менш важливі. На основі такого мислення формується ціннісна система, яка може бути індивідуальною чи

загальнокультурною, залежно від того, чий погляд вона відображає - окремої особи чи всього населення країни.

У структурі ціннісної системи особливе значення мають домінантні цінності, які складають пріоритетне ядро цієї системи. На другому місці за важливістю знаходяться субдомінантні цінності, що можуть змінювати своє положення в часі, переходячи від центру ціннісного ядра до напівпериферії ціннісної системи. Цінності середньої важливості, які утворюють напівпериферію, займають третє місце в ієрархії ціннісної системи. Вони також можуть переміщатися в часі, займаючи місце серед субдомінантних цінностей чи на периферії ціннісної системи. На останньому, четвертому місці знаходяться малозначущі цінності, які складають периферію ціннісної системи [76, с.487].

Преференційне мислення є основою ціннісно-орієнтаційного потенціалу людини, що проявляється як у її словесній, так і в практичній поведінці. Цей потенціал формується не лише під впливом особистих потреб, інтересів і життєвих обставин, але також завдяки культурній ментальності, що розвивається в процесі соціалізації та інкультурації.

Ціннісно-орієнтаційний потенціал індивідів і соціальних груп постійно трансформується через ціннісні зміни, що відбуваються як на макросоціальному, так і на індивідуальному рівні. Ці рівні взаємодіють не лише через причинно-наслідкові зв'язки, але й через коеволютивні процеси. Таким чином, макрорівневі зміни цінностей впливають на індивідуальні цінності, а особисті цінності людей впливають на загальні ціннісні зміни на макрорівні.

Україна, вийшовши на шлях незалежності, зіткнулася з великими викликами перехідного періоду, які включають державотворення, націєтворення, маркетингову та демократизацію. Реалізація кожного з цих завдань вимагає значного часу і зусиль. Спроби вирішити всі ці завдання одночасно в умовах перехідного періоду стикаються з великими труднощами. Наприклад, економічні реформи, спрямовані на побудову ринкової економіки, часто призводили до погіршення життєвого стандарту більшості населення, що спричинювало широке невдоволення.

Олігархічно-клановий капіталізм призвів до двох Майданів, зокрема до Майдану Гідності, який історик Я. Грицак назвав Революцією Цінностей. Майдан Гідності був відомий не лише великою кількістю жертв, але й підтримкою його учасниками європейських цінностей, таких як повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та права людини, включаючи права меншин. Вони прагнули впровадити ці цінності в Україні. Ідеали Майдану Гідності різко контрастували з цінностями тодішнього політичного режиму, який виступав проти інтеграції України до Євросоюзу. Врешті-решт, прихильники Майдану Гідності здобули перемогу в Революції Цінностей [76, с. 488]

За тридцять років незалежності України відбулися значні політичні зміни. Наприкінці 1980-х та на початку 1990-х років основні дискусії в суспільстві стосувалися демократизації, верховенства права, розподілу влади, свободи слова, прав людини та плюралізму. В той час письменники, публіцисти, науковці та дисиденти критикували однопартійну систему, радянську номенклатуру, застій у розвитку суспільства, замовчування історичних фактів і екологічні катастрофи. Ця критика підкреслила необхідність реформування суспільного життя. Найгостріші питання були порушені під час виборів до З'їзду народних депутатів СРСР у 1989 році, що задало тон політичним дебатам на наступні роки. Апогей суспільних дискусій припав на період роботи самого З'їзду [76, с.604].

З 1991 року в Інституті соціології НАН України систематично досліджуються ціннісні пріоритети населення сучасної України. У відділі соціології культури та масової комунікації було розроблено дослідницьку програму «Аксіомоніторинг». Перше опитування громадської думки з використанням цього каталогу ціннісних позицій провів Центр «Социс» восени 1991 року після ухвалення Верховною Радою Акта проголошення незалежності України 24 серпня, але ще до проведення загальнонаціонального референдуму 1 грудня 1991 року щодо його підтвердження. Спочатку каталог складався з 17 позицій, у 1994 та 1997 роках був розширений до 19, а з 2000 року включає 20 позицій [91].

Ціннісні позиції були сформульовані як різноманітні аспекти життєвих уявлень, можливостей, або стандартів, які люди мають бажання або обов'язок досягати у своєму житті. Учасникам опитування пропонувалося оцінити особисту важливість цих цінностей за п'ятибальною шкалою: 1 бал - “зовсім не важливо”, 2 бали - “не дуже важливо”, 3 бали - “важко визначити, чи важливо це чи ні”, 4 бали - “досить важливо”, 5 балів - “дуже важливо” [76, с. 490].

За період з 1991 по 2020 роки Інститут соціології НАН України провів 13 репрезентативних національних опитувань населення, використовуючи стандартизований каталог ціннісних позицій та методику їх оцінювання респондентами. Цей тривалий період був розділений на три декади: 1991-2000 роки, 2001-2010 роки і 2011-2020 роки. Протягом першої декади було проведено 4 національні опитування з участю 5360 респондентів. У другій декаді також було проведено 4 опитування з участю 7200 респондентів. У третій декаді було проведено 5 опитувань з участю 9000 респондентів. Загалом за цей період програма "Аксиомоніторинг" збила первинні дані від 21 560 респондентів [76, с. 490].

Аналіз отриманих даних підтверджує, що протягом періоду з 1991 по 2020 роки лише п'ять з 20 ціннісних пріоритетів залишилися стабільними в оцінках населення. Серед них міцне здоров'я, матеріальний достаток, психологічний комфорт у суспільстві, рівність можливостей для всіх та суспільне визнання. Проте значення цих цінностей статистично значуще знизилося в третьому десятилітті порівняно з попередніми двома, складаючи 25% від загального каталогу ціннісних позицій. У той же час ціннісні пріоритети, пов'язані з міцною сім'єю, благополуччям дітей та індивідуальною незалежністю в справах і вчинках, залишилися стабільними і не піддалися статистичним змінам порівняно з першими двома десятиліттями, складаючи 15% від загального каталогу ціннісних позицій [76, с.490].

Протягом періоду з 1991 по 2020 роки, згідно аналізу, суттєво зросла важливість ще 12 ціннісних пріоритетів, які включають державну незалежність України, демократичний розвиток країни, свободу слова, демократичний

контроль над рішеннями владних структур, підприємницьку ініціативу, інтелектуальний розвиток, культурну компетентність, цікаву роботу, соціальну рівність, національно-культурне відродження, участь у релігійному та політичному житті. Ці позиції усього охоплюють 60% від загального каталогу ціннісних пріоритетів [76, с.492].

У сучасній науковій літературі розглядається аналіз змін у ціннісних пріоритетах людей з урахуванням їхніх особистих потреб, інтересів і цінностей, а також конкретних обставин їхнього життя. Вчені, наприклад Ш. Шварц і А. Барді, виділяють два основні механізми, через які люди адаптують свої цінності до життєвих умов: компенсацію і акліматизацію [89]. У повсякденному житті механізм компенсації пов'язаний з ідеєю "потреб дефіциту", яка виникла з робіт А. Маслоу. Це означає, що люди у важких життєвих умовах зосереджуються на потребах, які залишаються незадоволеними. Вони оцінюють явища, які могли б задовольнити ці потреби, але те, що цих явищ немає, робить їх для них ще більш цінними.

Механізм акліматизації, згідно з концепцією "потреб розвитку" А. Маслоу, визначає, що значення цінностей змінюється залежно від їх реалізованості. Цінності, які люди вважають досяжними для себе, стають важливішими, тоді як ті що сприймаються як недосяжні, втрачають свою значимість.

Механізм акліматизації, який залежить від можливостей реалізації цінностей, має значний когнітивний потенціал для пояснення змін у ціннісних пріоритетах населення на протязі різних тривалих та коротких періодів. Наприклад, десятиліття 1991-2000 років є визначальним в новітній історії України. Процеси створення суверенної держави, розвитку ринкової економіки, демократизації та формування політичної нації породжували високі соціальні очікування серед населення. Саме тому, цей період також супроводжувався зниженням рівня життя більшості суспільства, що вже було відзначено раніше.

Тому не випадково, що результати дослідження Інституту НАН України [76, с.493] до 2000 року показали, що серед українського населення був поширений інтерес до матеріалістичних цінностей, які акцентували увагу на фізичній та

економічній безпеці людини. Внаслідок значного зростання бідності такі цінності, відомі як "цінності виживання" за теорією Р. Інглгарта [90], стали характерними для трьох чвертей населення України у 2000 році. Це також вплинуло на те, що у першому десятилітті досліджуваного періоду головні місця у ціннісному каталозі займали цінності, пов'язані з фізичним і економічним благополуччям, міцністю сім'ї та щасливим дитинством.

У другому десятилітті незалежної України економіка почала відновлюватися. Проте цінності, пов'язані з фізичним і економічним благополуччям, міцністю сім'ї та щасливим дитинством, продовжували займати перші позиції в ієрархії ціннісного каталогу, хоча їх важливість стала меншою порівняно з першим десятиліттям. Щодо інших цінностей, їх рейтинг значно вплинув на важливі політичні події, такі як загострення у 2004 році та Помаранчева революція у 2005 році. Ці події значно підвищили значення таких цінностей, як демократичний розвиток країни, державна незалежність, свобода слова, демократичний контроль у владних структурах, участь у політичному житті, інтелектуальний розвиток, культурна компетентність, цікава робота та участь у релігійному житті. Також варто відзначити, що під час світової фінансової кризи 2008-2009 років, яка сильно вразила Україну, зросла значущість цінності підприємницької ініціативи в уявленнях населення [76, с.493].

У третьому десятилітті сучасної історії України сталися важливі історичні події, такі як Євромайдан і Революція Гідності, анексія Криму Росією і військові дії на Донбасі, які тривають до цього часу. Ці події викликали значні виклики у різних сферах життя країни: політичній, економічній, фінансовій, оборонній і соціальній. Важливо зазначити, що ці події також призвели до активізації людського потенціалу.

Ця активізація охоплює не лише зовнішні, очевидні прояви, але й значний вплив на приховані ментально-ціннісні аспекти. В умовах політичної напруги, економічної нестабільності, соціокультурних викликів і глибокої соціальної нерівності ментально-ціннісні установки населення схильні зміцнюватись або послаблюватись [76, с.493-494].

У третьому десятилітті незалежної України, з 2011 по 2016 рік, практично всі ціннісні позиції в визначеному каталозі значно збільшили своє значення. Але з 2016 по 2020 рік відбувся протилежний процес: за винятком цінностей державної незалежності та демократичного розвитку країни, рейтинги всіх інших ціннісних позицій суттєво знизилися. Ці зміни можуть вказувати на те, що політичні напруження, економічні труднощі, соціокультурні виклики та соціальні нерівності у суспільстві впливають на сприйняття поточних умов життя як несприятливих для досягнення основних ціннісних пріоритетів. Це підтверджує, що усвідомлення неможливості реалізації особистих цінностей згідно з механізмом акліматизації призводить до їхнього зниження.

Якщо класифікувати всі запропоновані ціннісні позиції за їхньою функціональною схожістю, можна виділити чотири ціннісні синдроми. Один із них, відомий як "Синдром Безпеки", охоплює такі цінності, як здоров'я, сімейне благополуччя, добробут дітей і матеріальне забезпечення. Основна мета цього синдрому полягає в забезпеченні екзистенційної безпеки і комфорту для людей у повсякденному житті.

Другий синдром, під назвою "Соціальний Комфорт", включає різноманітні соціальні цінності, такі як інтеграція, традиції, рівність і релігійність. Ці цінності спрямовані на забезпечення гармонійних взаємин між людьми, відповідно до їхніх інтересів, прагнень і потреб, а також на уникнення конфліктів і пошук життєвого сенсу.

Ще один синдром, відомий як "Самореалізація", охоплює цінності, що сприяють особистісному розвитку через цікаву професійну діяльність, загальне визнання, індивідуальну незалежність, інтелектуальний розвиток і культурну компетентність. Основна мета цього аспекту полягає в сприянні саморозвитку людини та її самореалізації у різних сферах суспільного життя.

Четвертий синдром, відомий як "Демократія", охоплює низку цінностей, спрямованих на підтримку демократичного політичного і громадського життя: державна незалежність, розвиток демократії, свобода слова, демократичний контроль над владними структурами, підприємницька ініціатива та участь у

політичних процесах. Головна мета цих цінностей полягає в забезпеченні активної участі громадян в житті та управлінні країною [76, с.494-495].

Протягом трьох десятиліть з 1991 по 2020 рік синдром "Безпека", що включає тілесно-вітальні цінності, залишався найважливішим. Це домінуюче положення зафіксовано протягом усього 30-річного періоду, незважаючи на економічні та соціально-політичні зміни. Проте у третьому десятилітті помітно зменшилася вага вітальних цінностей порівняно з попередніми двома десятиліттями. Це тривале зниження було очевидним протягом усього періоду з 1991 по 2020 рік. Ймовірні причини цього включають постійну соціальну та економічну нестабільність, яка обмежує ресурси та можливості для задоволення вітальних потреб населення, що впливає на їх важливість у суспільному усвідомленні.

Протягом першого десятиліття просоціальні цінності (синдром "Соціальний комфорт") займали друге місце у загальному рейтингу після вітальних цінностей. Проте в наступних двох десятиліттях їх позиція знизилася до третього місця, випереджаючи лише самореалізаційні цінності. За період з 1991 по 2020 рік спостерігалися зміни у сприйнятті просоціальних цінностей, відображаючи їхню роль у суспільному житті. Традиційні, консервативні аспекти, які мають важливе значення для старшого покоління, особливо відзначались у контексті просоціальних цінностей. У той же час молодь налаштована більш на модернізаційні цінності, проте їхня реалізація у третьому десятилітті була частково обмежена [76, с.496].

Проте аналіз даних вказує на значний ріст рейтингів самореалізаційних цінностей (синдром "Самореалізація") і демократичних політико-громадянських цінностей (синдром "Демократія") протягом періоду з 1991 по 2020 рік. Навіть при ускладнених політичних, економічних умовах їх реалізація не є повноцінною, однак їхній рейтинг суттєво зріс, особливо у порівнянні з першим десятиріччям. Це позитивний сигнал, оскільки посилення цих модернізаційних цінностей сприяє перспективному розвитку суверенної України в напрямку демократії і ринкової економіки [76, с.496].

На основі аналізу ціннісних пріоритетів населення України з 1991 по 2020 рік можна зробити такі висновки:

У сучасних умовах основною пріоритетною цінністю стають вітальні аспекти, такі як здоров'я, сімейне щастя, добробут дітей та матеріальний стан наших співвітчизників. Враховуючи обмежені можливості для повноцінного задоволення цих потреб, активізується механізм компенсації, що призводить до високого рейтингу ціннісного синдрому "Безпека". Проте постійний дефіцит ресурсів і можливостей для реалізації цих цінностей може знижувати їхню значущість у свідомості суспільства. Зростання інтересу до самореалізаційних цінностей свідчить про поширення феномена індивідуалізації в сучасному українському суспільстві, де люди активно працюють над власним розвитком. З покращенням політичної стабільності, ефективної ринкової економіки, укріпленням консолідованої демократії і формуванням солідарного суспільства, очікується значне збільшення цього явища у майбутньому [76, с. 496].

Значний ріст важливості демократичних політико-громадянських цінностей свідчить про формування єдиного демократичного ціннісного фундаменту суспільного життя в Україні. Цей фундамент сприяє подальшому розвитку консолідованого демократизму, індивідуалізму, інтелектуального потенціалу та культурної компетентності населення. Крім того, спостерігається відродження національних, традиційних та релігійних цінностей і практик [76, с.497].

Початок повномасштабної війни з 24 лютого 2022 року значно змінив усі аспекти життя українського суспільства, включаючи його політичну культуру, яка є важливим компонентом духовної культури. Політична культура проявляється у системі правових норм і соціально-політичних процесах держави, у діяльності органів влади, політичних партій, громадсько-політичних рухів, різних соціальних груп та окремих громадян. Вона є основним регулятором політичної поведінки всіх членів суспільства.

Перед початком війни українське суспільство відзначалося такими особливостями політичної культури: відсутність чіткої політичної ідеології та чітко визначених цінностей; обмежений рівень довіри громадян до владних

структур та державних інститутів; обмежена обізнаність та компетентність населення у політичних питаннях; відчуття відчуженості громадян від політичних процесів; низький рівень розвитку громадянського суспільства.

Протягом тривалого періоду незалежності України політична культура не досягла тих стандартів, які характерні для західноєвропейських країн. Вона залишається спадковою від радянської епохи, поєднуючи елементи різних типів політичної культури, що є типовим для суспільств у процесі трансформації політичних систем. Початок повномасштабної війни суттєво змінив політичну культуру українського суспільства. На підставі результатів соціологічного дослідження, проведеного у грудні 2022 року Київським міжнародним інститутом соціології, виявлено, що під час конфлікту інтерес громадян України до політики суттєво посилюється. Зазначено, що 60,5% учасників опитування проявили певний інтерес до політичних питань, тоді як 29,9% виявили високий рівень цікавості [92].

Рівень довіри до більшості державних та суспільних інститутів в Україні трохи зріс. Це підтверджують результати соціологічного опитування Центру Разумкова [93], проведеного у липні 2023 року. Найбільшу довіру населення висловлюють ЗСУ: 93% опитаних, добровольчим загонам 87%, волонтерським організаціям 83%, Державній службі з надзвичайних ситуацій 81%, Національній гвардії 81%, Президенту України 80%, Державній прикордонній службі 78%, Міністерству оборони 75%, СБУ 67%, Національній поліції 61%, головам місцевих органів влади 60,5%, громадським організаціям 60%, Церкві (58%), українським ЗМІ 56% та місцевим радам 55%.

Спостерігається підвищення згуртованості населення, зростання солідарності та активізація громадянського суспільства. Це підтверджується стрімким розвитком благодійного та волонтерського руху, а також збільшенням кількості громадських об'єднань. У 2022 році кількість волонтерських організацій зроста майже у 8 разів [94], а в 2023 році - ще вдвічі [95].

Найважливішим є те, що війна спричинила значні зміни у ціннісних орієнтаціях та настановах українського суспільства. Зокрема, зроста цінність

незалежності та суверенітету держави. Відбулася переоцінка радянського минулого та ставлення до історичних постатей, що виражається у прагненні позбутися радянських символів, перейменувати вулиці та встановити історичну справедливість.

Під час війни в українському суспільстві відбуваються значні зміни у ціннісних орієнтаціях та настановах. Особливу вагу набуває підтримка незалежності та суверенітету держави. Також спостерігається перегляд поглядів на радянське минуле та історичні постаті, що виявляється у потребі усунення радянських символів, перейменуванні вулиць та встановленні об'єктивної історичної правди.

Під час російської агресії українці остаточно сформувалися як політична нація. Це підтверджують результати загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною групою "Рейтинг" у квітні 2022 року [96]. За даними опитування, 92% громадян України ідентифікують себе українцями за національністю, що є найвищим показником за всі роки незалежності.

Війна знищила один із найважливіших комплексів українського народу - почуття меншовартості та неповноцінності, що було штучно нав'язане радянською ідеологією. Українці нарешті усвідомили себе як справжню націю, зі своєю мовою, культурою та унікальним національним характером, здатною відважно захищати свою Батьківщину. Такі поняття, як патріотизм і гордість за приналежність до української спільноти, в умовах війни наповнилися справжнім змістом.

Повномасштабна війна привела до значних змін у політичній культурі українського суспільства. Вона спонукала усвідомлення загальнонаціональної відповідальності, підвищила значення суверенності та незалежності держави, зміцнила солідарність та єдність народу, сприяла зростанню патріотичних почуттів. Крім того, війна сприяла відмежуванню від радянських цінностей минулого та сприяла формуванню власної національної та громадянської ідентичності. Ці процеси є важливими для підвищення рівня політичної

культури, що є ключовою передумовою для відновлення та подальшого розвитку України як сучасної демократичної, європейської держави.

ВИСНОВКИ

У роботі було розглянуте явище політичної соціалізації, її механізми, агенти та сучасні події які впливають на вплив політичну культури молоді.

Політична соціалізація - це процес, під час якого люди набувають політичні цінності, переконання, установки та знання, що формують їхню політичну свідомість і поведінку. Цей процес відбувається протягом усього життя і включає вплив різних джерел, таких як родина, освіта, медіа, соціальні групи та навколишнє середовище.

Протягом політичної соціалізації індивіди дізнаються про політичну систему, громадянські права та обов'язки, що сприяє формуванню їхніх політичних поглядів та участі в суспільному житті. Вплив родини та освіти є особливо важливим на ранніх етапах життя, тоді як з віком значення медіа, соціальних груп та особистого досвіду зростає.

Цей процес допомагає людині зрозуміти свою роль у політичній системі, розвиває критичне мислення та сприяє активній громадянській участі. Політична соціалізація є ключовим елементом у формуванні свідомих та відповідальних громадян, які здатні брати участь у політичному житті своєї країни. До агентів соціалізації відносять сім'ю, школу, родичів, засоби масової інформації, однолітків, політичні інституції, релігійні організації.

У ході дослідження було виявлено, що згідно моніторингу Інституту соціології НАН України в роки незалежності у сучасному українському суспільстві спостерігаються такі тенденції: першочерговими стають вітальні цінності, такі як здоров'я, сімейне благополуччя, добробут дітей та матеріальне становище. Однак обмежені можливості для їх реалізації призводять до актуалізації ціннісного синдрому "Безпека". Разом з тим, зростає інтерес до цінностей самореалізації, що свідчить про поширення процесів індивідуалізації в суспільстві. Очікується, що ця тенденція посилюватиметься у разі покращення політичної стабільності, економічного розвитку та консолідації демократії. Спостерігається формування єдиного демократичного ціннісного фундаменту, що сприяє розвитку консолідованого демократизму, індивідуалізму, інтелектуального потенціалу та культурної компетентності населення. Відбувається також відродження національних, традиційних та релігійних цінностей і практик. У роботі також можна простежити як війна та пандемія COVID вплинули на політичну соціалізацію молоді: під впливом війни більшість молодих людей долучились до волонтерських рухів, проте участь у політичних партіях та політичних партіях лишається все ще низькою, війна розбудила почуття патріотичності в молоді, проте військовий стан зробив молодь вразливою а також посилив ментальні та психологічні складнощі.

Пандемія COVID-19 та карантинні обмеження призвели до радикальних змін у способі життя українського суспільства. Вимушений перехід до дистанційної комунікації та віддаленої роботи став серйозним випробуванням особливо для молодого покоління в умовах триваючої війни та незавершеного процесу демократизації в Україні.

Війна 2022 року кардинально трансформувала політичну культуру в Україні. До війни їй були властиві: недовіра до влади, обмежена політична обізнаність громадян, їхнє відчуження від політики, слабкість громадянського суспільства.

Проте, за даними досліджень центру Разумкова, в період 2022 року інтерес українців до політичного життя значно виріс: 60,5% виявили певний інтерес, 29,9% - високий. Це свідчить про посилення залученості суспільства до процесів державотворення в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Політологія: Довідник/М.І.Обушний, А.А.Коваленко, О.І.Ткач; За ред.. М.І.Обушний. – К.:Довіра,2004 – 599с.
2. Завершинский К. Ф. Когнитивные основания политической культуры: опыт методологической рефлексии / К. Ф. Завершинский // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 19–30.
3. Гірц К. Інтерпретація культури: Вибрані есе / Пер. з англ.- К.: Дух і Літера, 2001. -542с

4. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. -№4
5. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період. — К., 2006.
6. Актуальные проблемы современной зарубежной политической науки: Рефератив. сб. / Под ред. Н. Н. Разумовича, К. С. Гаджиева, Ю. С. Пивоварова, А. Ф. Самбука. —Вып. 1. — М, 1990.
7. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. — К., 2000.
8. Шестопал Е. Б. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации. — М., 1988
9. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003
10. Горбатенко В. П. Громадянська освіта як чинник гуманізації суспільства / В. П. Горбатенко //Доба : науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти. — 2002. — №3. — С. 2-5.
11. Політична соціалізація. Режим доступу: <http://uchebniks.net/book/213-socialna-psixologiya-navchalnij-posibnik-moskalenko-vv/21-glava-13-politichna-socializaciya.html>
12. Кіндратець О. М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи :монографія / О. М. Кіндратець. — Запоріжжя : Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2003. — 383 с.
13. Москаленко В.В. Соціалізація політична /В.В. москаленко// Філософія політики: словник. - К. -2002. - С. 506-512
14. Маслов А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. - М.: Смысл, 1999
15. Пазенок В. Національна гідність як цінність культури /В. Пазенок// Віче. — 2002. — № 8. — С.69-71.
16. Захарченко В.Т. Розвиток здібностей молоді Миколаївщини:

здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 10 річниці Незалежності України (17 серпня 2001 р.). Миколаїв, 2001. 170 с

17. Мухаев Р.Т. Политология: учеб. для студентов вузов, 2007. 629 с

18. Торохтій, В. С. (2015). Соціальна педагогіка. Академвидав. https://stud.com.ua/28546/pedagogika/sotsialna_pedagogika

19. Зверєва, І., Безпалько, О., Гулевська-Черниш, А., Басюк, Т., Алексеєнко, Т., Бех, І.,... & Юрків, Я. (2012). Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Універсум

20. UReport. (2022, 27 лютого). Молодь в умовах у війни: безпека і волонтерство. <https://ukraine.ureport.in/opinion/5603/>

21. Лях, Т., & Спіріна, Т. (2021). Розвиток волонтерських ініціатив як інструменту

активізації людських ресурсів місцевих громад. Aktualne problemy społeczne Ukrainy i Polski. Aspekty partnerstwa instytucji państwowych i organizacji pozarządowych: monografia. Red. nauk.: H. Bejger, O. Lisovets & S. Borysiuk. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie; Chełmskie Towarzystwo Naukowe.

22. Парсонс Т. Система современных обществ. - М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

23. Соціологічна група «Рейтинг». (2022, 19 березня). Шосте загальнонаціональне

опитування: адаптація українців до умов війни https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/regfiles/rgua1000ua032022v_press.pdf

24. Соціологічна група «Рейтинг». (2022, 6 квітня). Восьме загальнонаціональне

опитування: адаптація українців до умов війни. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rgua1200ua042022vipress.pdf

25. Емоційна оцінка умов життя українців. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_public_health_122016_p2.pdf

26. Varii M. Psykholohiia : Navchalnyi posibnyk. K : «Tsentr uchbovoiliteratury», 2007. 288 s.
27. Fedoryshyn H. Psykholohichni determinanty shkilnoi dezadaptatsii pidlitkiv :avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 19. 00.07 «Pedagogika i vikova psykholohiia». Ivano-Frankivsk, 2002. 47 s.
28. Буяк Б.Б. Етнонаціональні аспекти у формуванні політичної культури та соціалізації молоді в Україні / Наукові записки / Курасівські читання. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2006, С. 97 107
29. Нагорна Л.П. Національна ідентичність: український феномен в історичній ретроспективі. Розбудова держави. 1997, №7/8, С.47-55.
30. Сівчук П. І. Формування політичної культури молоді в умовах політичних трансформацій. Проблеми інтеграції науко-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі України : Збірник наукових праць VI-го міжнародного симпозіуму. Тернопіль – Севастополь –Стамбул, 2007. № 5. С. 342-345
31. Краснокутська Ю.С. Інтернет як агент політичної соціалізації. [Електронний ресурс] / Ю.С. Краснокутська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_66/Gileya66/P8_doc.pdf
32. Вартанова Е.Л. Конвергенция как неизбежность. О роли технологического фактора в трансформации современных медиасистем / Е.Л. Вартанова // От книги до Интернета: журналистика и литература на рубеже нового тысячелетия. [отв. ред. Я.Н. Засурский, Е.Л. Вартанова]. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 121с.
33. Рудницька Т. Інтернетизація як початковий етап входження України у світову спільноту, що глобалізується: позитиви і ризики / Т. Рудницька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №1. – С. 73-88. [33] Інтернет-користувачі в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zhzh/info/news/2009-03-27-484/>

34. Інтернет-користувачі в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zhzh/info/news/2009-03-27-484/>

35. В Украине насчитывается почти 20 млн интернет-пользователей [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://itc.ua/news/v-ukraine-naschityivaetsya-pochti-20-mln-internet-polzovateley/>

36. Дембицька Н.М. Проблема политической социализации молодежи в условиях трансформации украинского общества / Н.М. Дембицька // Теоретические проблемы генетической психологии.: Материалы Международной научной конференции. – К.: Миллениум, 2002. – 141с.

37. Конституція України від 28.06.1996 р. / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

38. Конституція України від 28.06.1996 р. / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

39. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII / Відомості Верховної Ради України, 2017, № 38-39, ст. 380. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

40. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>

41. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

42. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

43. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: указ

Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>

44. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері: указ Президента України від 01.12.2016 р. № 534/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016#Text>

45. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція): наказ Міністерства молоді та спорту Україні від 22.05.2012 р. № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615736-12#top>

46. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. та ін. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/programma-ya-y-sviti.pdf>

47. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план / А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, В. Є. Сучок та ін. К.: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2019. 164 с.
URL:[https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/Prohramy/25.01/Prohrama%](https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/Prohramy/25.01/Prohrama%20Dukhovno-moralne%20vykhovannya%20ditey%20doshkilnoho%20viku.pdf)

[20Dukhovno-moralne%20vykhovannya%20ditey%20doshkilnoho%20viku.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/Prohramy/25.01/Prohrama%20Dukhovno-moralne%20vykhovannya%20ditey%20doshkilnoho%20viku.pdf)

48. Україна – моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / Каплуновська О.М., Кичата І.І., Палець Ю.М. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с.
URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/8ukrayina-moia-batkivshhina-rejpoljska.pdf>

49. Піроженко Т.О., Хартман О.Ю. Вчимося жити разом. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років. К.: Видавництво «Алатон», 2016. 32 с.
URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/programi/1.pdf>

50. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для

дошкільних навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун; за заг. ред. О. Пометун. Д.: «ЛІРА», 2014. 120 с. URL: <http://bilatserkvadnz9.edukit.kiev.ua/Files/downloads/1043434.pdf>

51. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII / Відомості Верховної Ради України, 2017, № 38-39, ст. 380. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

52. Поліщук О. Ю., Пендерецька О. М. (2021, березень, 15) Життя в мовах пандемії: як зменшити руйнівний вплив стресу і зберегти психологічне здоров'я. Буковинський державний медичний університет (Методико-психологічний центр). <https://www.bsmu.edu.ua/blog/zhittya-v-umovahpandemiyi-yak-zmenshiti-rujnivnij-vpliv-stresu-i-zberegiti-psihologichne-zdorovya/>

53. Зіганшина А. (2020, квітень, 30) Дозвілля в умовах карантину: які заходи доступні онлайн. Центр комунікації львівської політехніки. <https://old.lpnu.ua/news/2020/dozvillya-v-umovah-karantynu-yakizahody-dostupni-onlayn>

54. ЮНІСЕФ (2021, жовтень, 11): Негативний вплив COVID–19 на психічне здоров'я дітей та молоді –це лише вершина айсберга

55. Ткаченко, О. В. (2021) Вплив пандемії COVID–19 на психічне здоров'я (огляд літератури). Укр.вісн. психоневрології. Том 29, Вип. 1, 55–59.

56. Пальян З. О. (2021) Пандемія COVID–19 в Україні: оцінювання перебігу, аналіз думок. Статистика України. № 2. 67–78. http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2021_2_9

57. Панок В. Г. (2021) Результати дослідження психологічного стану учасників освітнього процесу в умовах пандемії COVID–19. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 3(1). Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Національна

академія педагогічних наук України. Електрон. текстові дані. Київ: НАПН. 1–6. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-9-1>

58. Гаркавенко Н., Доскач С. (2021) Вплив карантинних обмежень на соціалізацію сучасних підлітків. Молодий вчений, 4 (92). Електрон. текстові дані. Київ. 162–170. <http://dx.doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-34>

59. Рісна Р. Р., Рісний О. П. (2023) Особливості безробіття в Україні в умовах пандемії COVID–19 (на прикладі м. Львова). Наукові перспективи, 3(33) 2023. Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління. Електрон. текстові дані. Київ: ВАДНД. 250–261. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3\(33\)-250-261](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3(33)-250-261)

60. Абалмасова В. В. Екологічні наслідки воєнного конфлікту для громад в Україні. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/20-2.pdf>

61. Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатопольярного світу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 24 листоп. 2022 р. С. 357–360. URL: <https://knu.edu.ua/blog/read/?pid=43843&uk>

62. Тренди розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.prostir.ua/?news=trendy-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-2022>

63. Історії успіхів та ключові досягнення організацій громадянського суспільства в Україні, 2017-2022.

URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_CSstories_08_02_22.pdf

64. Шуст Н. Б. Проблема впливу геополітичного концепту на імплементацію демократії. Наукові перспективи. № 5(23), 2022. С. 159–167

65. Шуст Н. Б. Демократичні концепції та їх зв'язок з брендом країни на міжнародній арені через індекси демократії. Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2022. № 6(8). С. 544–551

66. Тренди розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.prostir.ua/?news=trendy-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-2022>

67. https://cedos.org.ua/wpcontent/uploads/ua_28.04_vplyv_viyny_na_molod_v_u_krayini.pdf
68. Результати+дослідження_2023+UNITY+Youth+Survey_UA.pdf. С. 61
<https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health>
69. <https://www.who.int/southeastasia/health-topics/adolescent-health>
70. <https://factcheck.afp.com/united-nations-has-not-classified-18-65-year-olds-youth>
71. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>
72. Schwartz, S. H., & Sagiv, L. Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross – Cultural Psychology*, No. 26, 1995. pp. 92–116.
73. Schwartz, S. H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25). New York: Academic Press, 1992. pp. 1–65
74. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 72 с.
URL:https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/doslidjennya-broshyra.pdf
75. Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік), Київ, 2019. 92 с. URL:
https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/analitichnii-zvit-2019.pdf
76. <https://iri.org.ua/survey/molod-khoche-buty-v-ukrayini-ta-braty-uchast-u-vidbudovi-rezultaty-opytuvannya-molodi>[84] УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН. 30 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ Випуск 8 (22)
77. Schwartz, S. H., Bardi, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*.

78. Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press
79. Інститут соціології НАН України. (1991-). Аксіомоніторинг: дослідження ціннісних пріоритетів населення сучасної України. Центр "Социс"
80. Dembitskyi, S. (2023). *Sotsiolohichni monitorynh «Ukrainske suspilstvo». Hromadska dumka v Ukraini pislia 10 misiatsiv viiny* [Sociological monitoring «Ukrainian society». Public opinion in Ukraine after 10 months of war]. Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy - Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from <http://surl.li/iwkkz> [in Ukrainian]
81. Dembitskyi, S. (2023). *Sotsiolohichni monitorynh «Ukrainske suspilstvo». Hromadska dumka v Ukraini pislia 10 misiatsiv viiny* [Sociological monitoring «Ukrainian society». Public opinion in Ukraine after 10 months of war]. Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy - Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from <http://surl.li/iwkkz> [in Ukrainian]
82. «Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny-2022» - zvit za rezultatamy doslidzhennia [«Civil society of Ukraine in conditions of war-2022» - a report based on the results of the study]. ednannia.ua. Retrieved from <http://surl.li/njgkq> [in Ukrainian]
83. *Za ostannii rik kilkist hromadian, zaluchenykh do volonterstva, zroslo vdvichi – doslidzhennia* [Over the past year, the number of citizens involved in volunteering has doubled - research] (26.07.2023). Retrieved from <https://life.liga.net/all/news/za-posledniy-god-kolichestvo-grajdan-vovlechennyh-v-volonterstvo-vyroslo-vidvoe> [in Ukrainian]
84. *Desiate zahalnonatsionalne opytuvannia: ideolohichni markery viiny (27 kvitnia 2022)* [Tenth national survey: ideological markers of war (April 27, 2022)] (03.05.2022). ratinggroup.ua. Retrieved from <http://surl.li/njgna> [in Ukrainian]
85. Прохоренко Т. Г. (2016). Соціалізація молоді в інформаційному суспільстві: особливості та ризики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, 2 (29), 128–133.

86. Дмитрук Н., Паданка Г., Тілікіна Н., Кіреєв С. (2018). «Молодь – 2018»: Результати репрезентативного М 75 дослідження (м. Київ, 2018р.).<http://www.dsmsu.gov.ua/media/2019/01/08/9/Doslidjennya_broshyra.pdf>
87. Закон про місцеве самоврядування України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (Верховна Рада України). <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>>

